

Həsənova Sevinc Pənah qızının

İqtisadi tənzimləmənin informasiya infraskturu

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: Komputer Elmləri 060509

İxtisaslaşma İqtisadi informasiya sistemləri

Elmi rəhbər:

i.e.d.,prof. R.Ə.Balayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d., prof Y.R.Abdullayev

Kafedra müdiri:

i.e.n.,dos.H.M.Bayramov

BAKI - 2015

Mündəricat:

Giriş

I Fəsil.İqtisadi tənzimləmə və onun informasiya infrastrukturunu sistemi

- 1.1 İqtisadi tənzimləmənin mahiyyəti və üsulları
- 1.2 İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları
- 1.3 İnformasiya infrastrukturunun xarakteristikası

II Fəsil.İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun mövcud vəziyyəti

- 2.1 İnformasiya infrastrukturunu və onun müasir vəziyyəti
- 2.2 İqtisadi tənzimləmənin informasiya təminatı
- 2.3 İnformasiya infrastrukturunun təminat komponentləri

III Fəsil.Tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun təkmilləşməsi

- 3.1 İqtisadi tənzimləmədə informasiya münasibətlərinin inkişaf meyilləri
- 3.2 İnformasiya infrastruktur şəbəkəsinin iqtisadi tənzimləmədə rolunun artırılması
- 3.3 İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun səmərəliliyinin yüksəldilməsi

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı

Giriş

Aktuallıq. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin apardığı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına davamlı iqtisadi artıma və tərəqqiyə nail olunması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsidir. Bu məqsədlə ölkəmizin dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında təbii ehtiyatlardan asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun üstünlüyünün təmin edilməsi, iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üçün güclü mexanizmlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Hazırkı resurslardan və coğrafi mövqelərdən istifadə olunmaqla, ölkəmizin bütün bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və iqtisadiyyatımızın rəqabət davamlılığının yüksəldilməsi yerli məhsulların dünya bazarında layiqli yer tutmasına şərait yaradacaqdır. Ölkənin əsas təlabatlarının ölkə daxilində istehsal edilməsi nəzərdə tutulur ki, bu da ölkədən çıxan pul vəsaitlərin azaldılması və ölkənin digər ölkələrdən asılığının azaldılması ilə nəticələnəcək. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında öz əksini tapmışdır. Konsepsiyada əsas hədəf qarşıdakı ilk 10 ildə Azərbaycan Respublikasında əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına ümumi daxili məhsulun 2 dəfə artırılması və bu artımın respublikada innovasiyaönlü və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması hesabına həyata keçirilməsidir. Belə inkişafın əsas dayaqlarından biri informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır. Neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi istiqamətində böyük layihələr reallaşdırılır. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının artan inkişaf tempi buna əyani sübutdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Bu gün idarəetmədə informasiya infrastrukturunun qurulmasının əsas məqsədi respublikanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, biznesin irəliləməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsidir. Dövlət idarəçiliyi,

təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan informasiya infrastrukturunu ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnternet mediasının inkişafı, internetdə fikir və söz azadlığının mövcudluğu, elektron qəzet və jurnalların, xarici və daxili sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş əsas hədəfə çatmaq üçün növbəti on ildə İKT sektorunun həcmnin 4-4,5 dəfə genişləndirilməsi, İKT-nin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi, cəmiyyətin İKT ehtiyaclarının ödənilməsi əsas vəzifələrindəndir. Bunlara nail olmaq üçün innovativ, rəqabətqabiliyyətli və ixracyönlü texnologiya potensialının formalaşdırılması, ölkənin regional informasiya xidmətləri mərkəzinə çevrilməsində vətəndaşların mövcud imkanlardan bəhrələnməsinə şərait yaradılmalıdır. Kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi və peyk texnologiyalarının geniş tətbiqi ölkəmizdə təhsil alan gənclərin bu sahəyə marağını artırır. Onların informasiya texnologiyaları sahəsində biliklərinin, bacarıqlarının və hazırlığının yüksəldilməsi ölkədə bu sahənin sürətlə inkişaf etməsinin təmin edir. “Elektron hökumət”in inkişaf etdirilməsi və dövlət idarəciliyinin bütün səviyyələrində elektron xidmətlərdən istifadə edilməsi, həmçinin mövcud informasiya infrastrukturunun və istifadəçilərinin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması, görülən işlərə elmi dəstək verilməsi, ölkənin global informasiya məkanına sıx inteqrasiyası qarşıya qoyulmuş mühüm məqsədlərdir.

Elmi yenilik. Araşdırmalar və ümumiləşdirmələr sayəsində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun formalaşması və istifadəsinin elmi-nəzəri müddəaları və sahə xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun səmərəliliyi qiymətləndirilmişdir;
- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır;

- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun iqtisadi amilləri müəyyənləşdirilmişdir;
- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun inkişafının investisiya təminatının yaxşılaşdırılmasına dair tövsiyələr hazırlanmışdır;
- İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyə və təkliflər hazırlanmışdır.

Dissertasiya işinin məzmunu. Magistr dissertasiyası giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə 2 sxem və 1 şəkil vardır.

Birinci fəsildə iqtisadi tənzimləmənin formalaşması və istifadəsinin elmi-nəzəri məsələləri tədqiq olunmuş, müxtəlif mənbələrdəki fərqli mövqelər müqayisəli şəkildə qiymətləndirilmiş, o cümlədən, iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun xüsusiyyətləri aşkar edilmiş, iqtisadi tənzimləmə və onun informasiya infrastrukturunun metodoloji məsələləri araşdırılmış, iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun xarici təcrübəsi öyrənilmiş və bir sıra ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

İkinci fəsildə iqtisadi tənzimləmədə İKT-nin rolunun mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmiş, o cümlədən iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunu və onun inkişafı təhlil edilmiş, iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun formalaşması səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Üçüncü fəsildə iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmış, o cümlədən, iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun səmərəliliyinin yüksəldilməsi vasitələri müəyyənləşdirilmiş, iqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və iqtisadi tənzimləmədə “elektron hökumət” layihəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri müəyyən olunmuş, təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın əsas müddəaları, xülasə edilmiş təklif və tövsiyələr işin nəticə hissəsində öz əksini tapmışdır

FƏSİL I. İqtisadi tənzimləmə və onun informasiya infrastrukturunu sistemi

1.1. İqtisadi tənzimləmənin mahiyyəti və üsulları

Tənzimləmə - iqtisadi fəaliyyəti lazım istiqamətə yönəltmək, arzu olunan nəticələri əldə etmək məqsədilə insanların obyektlərə və orada işləyən adamlara şüurlu təsir formasıdır.

Tənzimləmə prosesi 3 prinsipə əsaslanır:

- 1.Məcburetmə**
- 2.Maraqoyatma**
- 3.İnandırma**

Bu prinsiplər tənzimləmə funksiyalarının reallaşdırılmasına xidmət edir və bu sistem təsərrüfat sistemi adlanır.

İqtisadiyyatın idarəetmə sisteminin idarələri dövlət, ictimai, sosial idarəetmə aparatı və s. təşkil edir. Hakimiyyət orqanları qanunvericilik, icraedici və məhkəmə orqanlarına bölünür.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın idarə olunması və təşkilində tətbiq olunan qərarlar, norma, qaydalar, digər normativ aktlar və s. Milli Məclis (Ali qanunvericilik orqanı) verir.

Respublikamızda icra hakimiyyəti prezidentə məxsusdur. İqtisadi həyata dair normativ aktlar və qanunlar prezident tərəfindən qəbul edilmiş uyğun sənədləri təsdiq edir, onun icrasına nəzarət edir. Prezidentin ali icraedici fəaliyyəti Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq İqtisad Məhkəməsi fəaliyyət göstərir. İqtisad məhkəməsi respublikada iqtisadi mübahisələrə baxılmasının ali məhkəmə orqanı funksiyasını yerinə yetirir.

İqtisadi nəzəriyyə elmi iqtisadi sistemin tiplərini belə təsnifləşdirir:

1.Bazar sistemi:

a) azad bazar iqtisadiyyatı (xalis kapitalizm) XVIII - XIX əsrlər, xüsusi mülkiyyət, makroiqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, çoxlu sayda istehsalçı və istehlakçının olması;

b) müasir bazar iqtisadiyyatı (müasir iqtisadiyyat) elastik olub, dəyişən daxili və xarici şəraitə tez uyğunlaşması;

2.Qeyri-bazar sistemi:

a) ənənəvi-geri qalmış texnika və əl əməyinə əsaslanır, iqtisadiyyatın çoxukladlı olması;

b) inzibati-amirlik- bütün resurslara ictimai mülkiyyətin olması;

Dövlət, müəssisə, firma, sahibkarlıq, istehsalçı və istehlakçılar ölkənin iqtisadiyyatının əsas həlqəsidir. Tapşırıqların qəbul edilməsi ardıcılığı və hər bir həlqə üçün bu tapşırıqlara görə məsuliyyət dərəcəsi planlı iqtisadiyyatla bazar iqtisadiyyatı arasındakı əsas fərqi təşkil edir.

İqtisadiyyatın idarəedilməsinin inzibati-amirlik şəraitində müxtəlif səviyyəli planlara, limitlərə, normativlərə, dövlət sifarişinə, maddi-texniki təchizatı və s. çox üstünlük verilirdi.

Planlı iqtisadiyyatda dövlət strateji planlar tərtib edir ki, sonra da bu planlar onun icraçıları-müəssisələrə çatdırılır. Onlar da öz növbəsində işçilər arasında tapşırıqlar qoyurlar. Əməyin son nəticəsi istehlakçıya təqdim olunur. Müəssisə üçün əsas sifarişçi kimi dövlət çıxış edir və bütün iqtisadi risklər dövlətin üzərinə düşür.

İnzibati-amirlik sisteminə əks kimi çıxış edən bazar iqtisadiyyatı isə mülkiyyətin çoxnövlüüyü, azad rəqabət, xüsusi sahibkarlığın formalaşması, dövlət bölməsinin məhsul istehsalında payının azalması və iqtisadi tənzimləmə üsulları üstünlük verilir.

Son200 illik dövrdə dünyanın dahi iqtisadçıları tərəfindən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində əsas iqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: keynsçilik və neokeynsçilik; monetarizm; institusionalizm; marksizm; neoklassik nəzəriyyə; neoliberalizm. Dünya təsərrüfat təcrübəsində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağıdakı konsepsiyaları diqqəti daha çox cəlb edir:

1. İstehsalın inkişaf konsepsiyasının (təklif konsepsiyası) əsası məhsuldar qüvvələrin inkişafı, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi götürülür və

iqtisadi artıma nailolma, işsizliyin, inkişafda qeyri-tarazlığın azaldılması götürülür. Təkrar istehsalın tarazlı inkişaf konsepsiyasında istehsalın tarazlı artımına nail olmaq üçün antiböhran, antiinflasiya, gəlirlərin, məşğulluğun və xarici iqtisadi tarazlığın tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirilir.

2. İstehsalın artırılmasının tələb tərəfindən stimullaşdırılması konsepsiyasının (tələb konsepsiyası) əsasını ÜDM-in artım templərini sürətləndirmək, tam məşğulluğa nail olmaq üçün məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi götürülür.

3. İdxalı əvəzləmə konsepsiyası (ixrac sahələrinin təklifinin artırılması konsepsiyası) çox vaxt daxili bazarı və istehsalı qoruma ilə nəticələnir. Yerli istehsal sahələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq himayədar siyasət yeridilir.

Dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və dövlətin iqtisadiyyata təsiri 3 istiqamətdə həyata keçirilir. Bunlar səmərəliliyin artırılması, bərabərliyin təmin edilməsi və makroiqtisadi sabitliyin stimullaşdırılmasıdır. Yeni dövlət iqtisadiyyatın əks təsirinə müvafiq olaraq müdaxilə siyasəti yerinə yetirməklə iqtisadi inkişafa təkan verir, dövlətin iqtisadiyyatı özünə tabe etdirmək cəhdi iqtisadi durğunluğa aparır, dövlət iqtisadi inkişafa bu və ya digər sahədə təsirgöstərməklə onu deformasiyaya uğradır ki, bunun özü də inkişafda yeni və yaxud müsbət meyillərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatında dövlət fəaliyyətinin mümkün təsirini fərqləndirməklə onun rolunu müəyyən etmək mümkündür.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımi pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək. Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə obyektlərinə iqtisadi tsikllər, iqtisadiyyatın sahə, regional, təkrar istehsal və sosial strukturu, məşğulluq və kadrların hazırlanması, əhalinin gəlirləri və həyat səviyyəsi, sosial və əmək münasibətləri, əhalinin müdafiəsi mexanizmi, pul dövriyyəsi, qiymətlərin səviyyəsi və antiinflasiya prosesləri, investisiya aktivliyi, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti və antiinhisar tədbirləri, tədiyyə balansı, ətraf mühit, xarici iqtisadi əlaqələr və s. aiddir

Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə subyektlərinə aiddir:

- İqtisadi maraqların daşıyıcıları: yəni müəyyən qruplarda birləşən əhali. Məsələn: tələbələr, sahibkarlar və s.
- İqtisadi maraqları ifadə edənlər: Bura iqtisadi maraqların daşıyıcılarının fikir və tələblərini ifadə edən təşkilatlar, qruplar aiddir. Məsələn: Tələbə-Gənclər Təşkilatı, Həmkarlar İttifaqı və s.
- İqtisadi maraqların icraçıları: Bura dövlət orqanları, hakimiyyət institutları (nazirliklər, komitələr, idarələr və təşkilatlar və s.) aiddir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində aşağıdakı formalardan da istifadə olunur:

1. Dövlət sifarişləri;
2. İndikativ planlaşdırma;
3. Strateji planlaşdırma;
4. Proqramlaşdırma;
5. Proqnozlaşdırma.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində bu formaların da nəzərə alınması zəruridir. Tənzimlənmənin göstərilən formalarını şərh edək.

Bazar münasibətlərinə keçid dövrü üçün dövlət tənzimlənməsinin mühüm formalarından biri də dövlət sifarişidir. Dövlət sifarişi məhsul və xidmətlərə ən mühüm tələbatları, kompleks proqram tapşırıqlarını əks etdirir. Azərbaycan Respublikasında dövlət sifarişlərini Nazirlər Kabinetinin tapşırığı əsasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi müəyyən edir və ona nəzarət edir.

Makrosəviyyədə indikativ planlaşdırma II dünya müharibəsindən (1941-1945) sonra istifadə olunmağa başlandı. Bu əsasən Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya və Yaponiya kimi inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində tətbiq olunmuşdur. İndikativ planlaşdırma iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mühüm bir alətidir. Beləki, indikativ planlaşdırma mərkəzləşdirilmiş planlaşdırmanın tam əksi olub, iqtisadi inkişafın tənzim olunması üçün dövlət tədbirləri sisteminin məcmusundan ibarətdir.

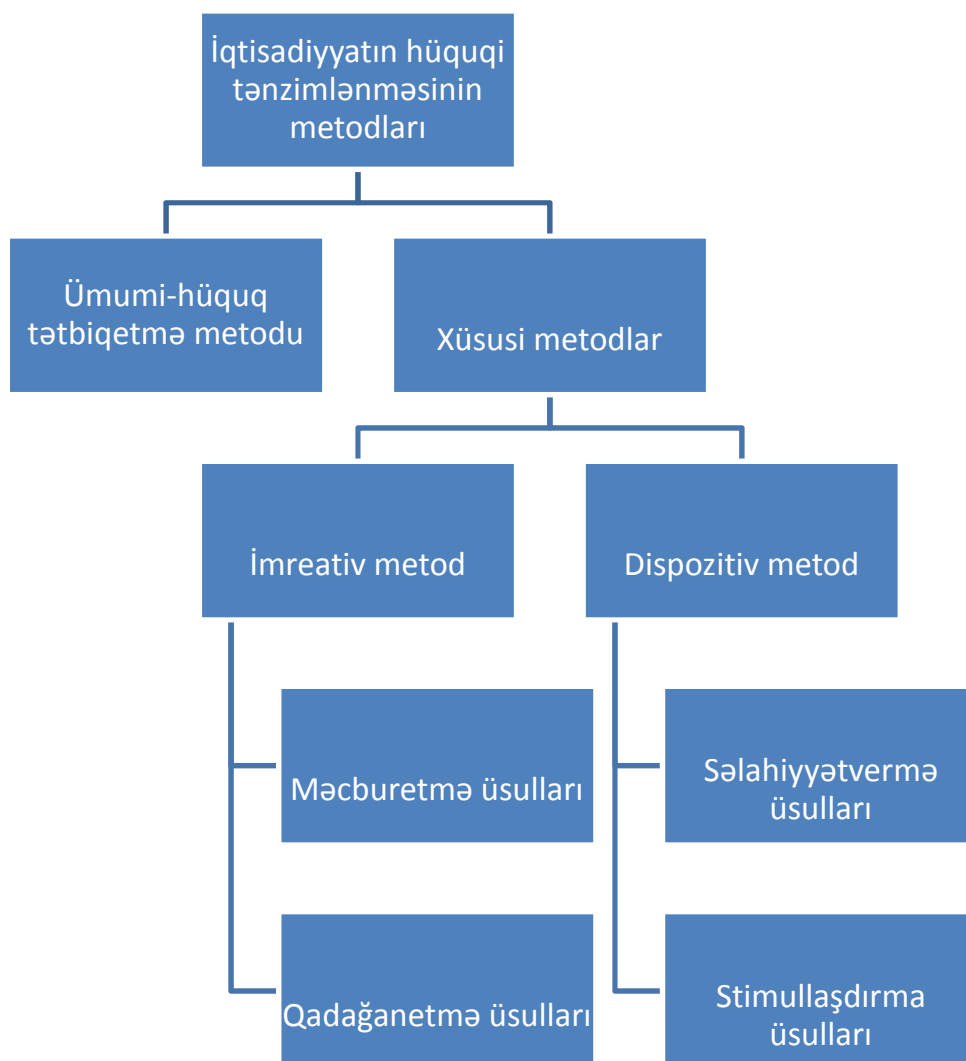
İndikativ planlaşdırma şəxsi, fərdi təsərrüfatların inkişafı üçün tövsiyyə olunmuş dövlət proqramıdır. Bu proqramın əsas cəhəti isə burada dövlətin “planlaşdırıcı” funksiyasının azaldılmış olmasıdır. İndikativ planlaşdırmanın başlıca vəzifəsi isə dövlət resurslarından səmərəli şəkildə istifadə etməkdir.

Strategiya anlayışı yunan mənşəli söz olub, «generalın məharəti» mənasını verir. Strategiya tarixdə ilk əvvəl hərbi mənada işlənmişdir. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq strategiya iqtisadi mənə kəsb etməyə başlamışdır. Məsələn, iqtisadi qanunların qəbul olunmasının strategiya və taktikası, yeni real iqtisadi inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsi və s.

Strateji planlaşdırmanın bir qolu taktikanın seçilməsidir. «Taktika» sözü də yunan mənşəlidir. O, hərbi strategiyanın həyata keçirilməsi üçün yaralı olan qüvvələrin hərəkət etməsi mənasını verir. Strateji və taktiki planlaşdırma arasındakı fərqi belə izah etmək olar. Strateji planlaşdırma iqtisadi inkişafda nəyə nail olmalıdır, taktiki planlaşdırma isə necə nail olmalıdır sualına cavab verir. Yəni strateji və taktiki planlaşdırma arasındakı fərq eynilə məqsədlər və vəsaitlər arasındakı fərqləndir.

Strateji xarakterli, vaxtı çatmış problemlərin həlli üçün məqsədli proqramlar hazırlanır. Hər bir belə proqram özünə məxsus olan pasporta malik olur. Bu pasportda isə proqramı xarakterizə edən göstəricilər əks olunur.

İndi isə iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin metodları ilə bağlı aşağıdakı sxemdə nəzər salaq:

Sxemdən görüldüyü kimi, iqtisadi münasibətləri tənzimləyən hüquqi tənzimlənmənin metodları ümumi və spesifik (xüsusi) metodlara bölünür: Ümumi metod- iqtisadi münasibətləri tənzimləyən metod; xüsusi (spesifik) metodlar - imperativ və dispozitiv metodlar.

Müasir bazar təsərrüfatı rəqabət münasibətləri ilə dövlət tənzimlənmə formalarını özündə müştərək birləşdirərək inkişaf edir. Hal-hazırda Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedərək özünün inkişaf modelini müəyyənləşdirir. Bu işdə dünya ölkələrinin inkişaf modellərindən istifadə edilməlidir. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda dövlət tənzimlənməsinə üstünlük verilməlidir.

1.2. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları

Ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafının keçid dövründəki şəraitinə nəzərən, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə iki istiqamətdə baxmaq olar ki, burada istifadə olunan metodlar bir-birindən fərqlənir. Bu istiqamətlər aşağıdakılardır:

Birinci istiqamətdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi maliyyə, kredit alətləri vasitəsilə həyata keçirilir, dövlətin müdaxiləsi məhduddur. Bu təsnifləşdirməyə uyğun olaraq aşağıdakı metodlara ayırmaq olar:

- a) ümumi metodlar;
- b) təsadüfi, qeyri-tipik, istisna təşkil edən metodlar.
- c) xüsusi metodlar.

Ümumi metodlara təfəkkür metodları, sistem metodları, ictimai təkrar istehsal nəzəriyyəsi aiddir. Bu metodlar metodoloji xüsusiyyətə malikdirlər. Makroiqtisadiyyat, bütün qarşılıqlı əlaqələri müəyyən dövrlərdə tədqiq edir. Makroiqtisadi proseslərin tədqiqi metodologiyası bu və ya digər sosial-iqtisadi hadisələrin inkişafını qabaqcadan görməyə əsaslanır. Onun əsasında kəmiyyət və keyfiyyət təhlili aparılır, hadisəyə kompleks sistem kimi baxılır.

Sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsində təsadüfi, qeyri-tipik istisna təşkil edən metodlardan da geniş istifadə olunur. Bunlar statistik və iqtisadi-riyazi metodlardan ibarətdir.

İqtisadi təhlildə çoxlu sayda statistik metodlardan istifadə olunsada, tənzimləməyə daha çox uyğun gələnələr aşağıdakılar sayılır:

- Ekstropolyasiya metodu
- İqtisadi qruplaşdırma metodu
- İndeks metodu
- Büdcə metodu
- Kredit metodları

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə olunan xüsusi metodlar:

- balansmetodu;
- məqsədli proqram metodu;

- normativ metod.

Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın bütün sahələrinin bir-biri ilə balanslaşdırılması onların tarazlı inkişafının zəruri şərtlərindəndir. Balans metodu makrosəviyyədə ümumi tarazlığın yaradılmasına imkan verir.

Məqsədli proqram metodu konkret məsələnin həllinə imkan verir. Məqsədli proqram metodunun həyata keçirilməsi üçün ilkin olaraq problem seçilməlidir. Yəni hansı sahədə konkret olaraq hansı məsələ problemdir və onun həlli hansı yolla aparılmalıdır.

Normativ metodu sərbəst və digər metodlarla ümumilikdə fəaliyyət göstərə bilər. O, iqtisadi-sosial məsələnin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfini əks etdirir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində çoxlu sayda müxtəlif norma və normativlərdən istifadə olunur. Həmin normativlərə aiddir:

- texniki-iqtisadi normativlər (xammal, material, yanacaq sərfi);
- iqtisadi normativlər (vergilər, maliyyə normativləri, büdcəyə ödəmələr, transferentlər, bank normativləri-uçot stavkası, məcburi ehtiyatların həcmi);
- sosial normativlər (yaşayış minimumu, istehlak büdcəsi, rasional istehlak);
- ekoloji normativlər (atmosferə atılan zəhərləyici maddələrin həcmi, torpaqların, havanın, suyun çirklənməsi və s.)

İkinci istiqamət iqtisadiyyatda dövlətin aktiv iştirakıdır. Dövlət məqsədyönlü struktur dəyişikliyi aparır, investisiya, sosial siyasət həyata keçirir, yanacaq-enerji resurslarına və zəruri istehlak məhsullarına qiymətləri tənzimləyir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə olunan metodların ikinci təsnifləşdirilməsi onların sosial-iqtisadi proseslərə təsir səviyyəsi və dərəcəsi ilə əlaqədar aparılır. Bu təsnifləşdirmə aşağıdakılara ayrılır:

1. Dolayı (qeyri-müstəqim) metodlar - bunlar iqtisadi tənzimləmə metodları olub, vəhdət halında tətbiqi başa düşülür.
2. Birbaşa (müstəqim) tənzimləmə metodları - bunlar inzibati amirlik qaydasında tənzimləmə metodudur.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin dolayı metodları. Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin dolayı metodları bazarda oyun

qaydalarını müəyyən etməklə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin maraqlarına təsir göstərir. Dolayı tənzimləmə metodlarına aşağıdakıları aid edirlər:

1) Vergi qoyma: Bu zaman vergi güzəştləri və vergidən azad olma vasitələri də tətbiq edilə bilər.

2) Qiymətlərin tənzimlənməsi: onların səviyyələrini və formalaşmasını və bir-birinə nisbətini müəyyən edilməsi.

3) Ehtiyatlara görə ödəmələr: kreditə görə faiz və kredit güzəştləri.

4) Gömrük rüsumları, valyuta məzənnələri və valyuta mübadilə şərtləri.

Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimləmə vasitələrinə üstünlük verərək dövlət aşağıdakı tənzimləməni həyata keçirir:

1) Sosial iqtisadi inkişaf strategiyası təyin olunur.

2) Aşağıdakı problemlər dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində həll edilir:

- İqtisadiyyatda struktur yenidənqurmalar həyata keçirilir.
- İnvestisiya siyasəti reallaşdırılır.
- Xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilir.
- Ölkənin sosial iqtisadi inkişafı proqnozlaşdırılaraq təhlil edilir.
- Dövlət satınalmaları müəyyənləşdirilir.
- Pul tənzimlənməsi həyata keçirilir.
- Özəlləşdirmə tətbiq edilərək reallaşdırılır.
- İstehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi təyin olunur.
- Əhalinin sosial təminatını həyata keçirir.
- Dövlətin maliyyə-vergi siyasəti reallaşdırılır.
- Anti-inhisar tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilir.
- Elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi həyata keçirilir.
- Ətraf mühitin mühafizəsi təmin edilir.
- Bütün bu proseslərin hüquqi bazası yaradılaraq təkmilləşdirilir.

Dolayı iqtisadi tənzimləmə metodları fəaliyyət sərbəstliyi imkanlarını genişləndirir. Bunlar dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını ifadə edir. Bu metodlar silsiləsinə aiddir:

1. Dövlətin maliyyə-kredit və pul siyasəti.
2. Dövlətin büdcə və vergi siyasəti.
3. Dövlət büdcə xərcləri və gəlirləri siyasəti.
4. Dövlətin idxal-ixrac siyasəti.
5. Dövlətin valyuta siyasəti.
6. Kapitalın hərəkəti balansı.

Qeyd edilən iqtisadi metodların əməli tətbiqi bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişaf potensialından birbaşa asılı olsa da, bazar mexanizminin fəaliyyətsizliyi şəraitində az təsirli ola bilər.

İqtisadi tənzimləmənin mühüm istiqamətlərindən biri dövlətin yeritdiyi pul-kredit siyasətidir. Dövlət pul-kredit siyasətinə təsir etməklə faizin səviyyəsini, investisiya mühitini dəyişə bilər. Kredit verilməsində mühüm prinsiplərə əməl olunmadıqda o iqtisadi böhran və inflyasiya mənbəyinə çevrilir. Hazırda iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması və antiinflasiya tədbirləri sistemində dövlətin səmərəli kredit siyasətinin rolu daha da artır.

Fiskal siyasət dövlət xərcləri və vergi ilə bağlı olan tənzimləmə sistemidir. Bu siyasət xeyli dərəcədə hökumət xərclərinin, yəni dövlət idarə və orqanlarının, institutlarının saxlanması və s. dinamikasından asılıdır.

Dövlətin əmtəə və xidmətlərin alışı təşkil etməsi həm dövlətin zəruri tələbatını ödəyir, həm də bazarın tənzimlənməsinə xidmət edir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sifarişləri milli məhsulun 1/5-i qədərini təşkil edir. Vergi müasir iqtisadiyyatda çox böyük rola malikdir. Vergi vasitəsilə gəlirlər dövlət büdcəsinə cəlb edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində verginin bir sıra xüsusiyyətləri var. Onlardan biri tənzimləmə funksiyasıdır.

Dövlət müəyyən dövrdə müvafiq vergiqoyma sistemini tətbiq etmək və ya onu təkmilləşdirmək, vergi dərəcəsini müəyyənləşdirmək, quruluş və formasını dəyişmək, vergi güzəştləri qoymaq, ləğv etmək və s. vasitələrdən istifadə edərək əsaslı vəsait qoyuluşunu stimullaşdırır və ya məhdudlaşdırır, həm də əhalinin həyat səviyyəsinin formalaşmasına təsir göstərir.

İstehsalçıların investisiya fəallığı ilə vergi dərəcəsi arasındakı asılılığı öyrənməyə yönəldilən Laffer nəzəriyyəsində vergilərin artırılmasının həddinin olduğu göstərilir. Həmin həddin aşınması investisiya fəallığını, həm də büdcə gəlirlərini azalda bilər.

Dövlətin sosial siyasəti gəlirlərin formalaşmasının mexanizmi ilə dövlət tənzimləməsinin birgə fəaliyyəti əsasında həyata keçirilir. Dövlətin sosial siyasətinin başlıca məqsədi müxtəlif sosial qruplar arasında və eləcə də onların öz daxilində münasibətləri tənzimləmək və həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaratmaqdır. Dövlətin sosial siyasətinə daxildir: minimum əmək haqqının qanunvericiliklə təsbit olunması, sosial mühafizə, çoxuşaqlı, aztəminatlı ailələrə sosial təminat, məşğulluğun təmin edilməsi.

Sosial siyasətin reallaşdırılması vasitələrinin mühüm istiqaməti, strateji və sosial təyinatlı məhsul və xidmətlər üzərində qiymətin dövlət tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Bunda başlıca məqsəd əhalinin böyük hissəsinin minimum yaşayış səviyyəsini təmin etməkdir. Dövlət əhalinin minimum yaşayış səviyyəsi ilə bağlı istehlak səbətinə daxil olan məhsullara qiyməti tənzimləməklə əhalinin böyük bir qrupunun (az təminatlı ailələrin, qocaların, işsizlərin) müəyyən həyat səviyyəsini təmin etməklə cəmiyyətdə sosial sabitliyə nail olursa, digər tərəfdən həmin məhsullara qiymətin tənzimlənməsi müvafiq surətdə büdcə hesabına dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən və cəmiyyətin aztəminatlı üzvlərinə verilən pensiya, işsizliyə görə yardım və s. artırılmasının qarşısını alır.

Dövlətin valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi ixracın stimullaşdırılmasında çox əhəmiyyətlidir. Bu tənzimlənmədə əsas göstərici inzibati və iqtisadi vasitələrdən birgə istifadə edilməsidir. Uzun müddət inzibati metodlara üstünlük verilməsi böyük mənfi nəticə verə bilər.

Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin tənzimləmə funksiyalarından biri də ətraf mühitin qorunması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə bağlıdır. Burada əsas vasitə dövlətin qəbul etdiyi qanunlar və normativ aktlardır. Hələ 1906-cı ildə ABŞ-da təmiz ərzaq məhsulları və dərman istehsalı haqqında qanun qəbul edilmiş və sonrakı illərdə isə ona müvafiq düzəlişlər olmuşdur. Dövlət bu qanunla ekoloji

cəhətdən saf olmayan saxta və yaxud markalarla dərman və ərzaq məhsullarının satışı qadağan etmişdir.

Təcrübə sübut etmişdir ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi olmadan inhisarçılığın artması, inflyasiyanın güclənməsi və işgüzar fəallığın aşağı səviyyəyə düşməsi ilə bağlı problemləri həll etmək mümkün deyil. Habelə, cəmiyyətdə gəlirlərin yalnız bazar mexanizmi vasitəsilə bölünməsi sosial ədaləti və sosial müdafiəni təmin etməyə imkan verir. Odur ki, həmin sahələr üzrə dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxiləsi zəruridir. Bu zaman, əsas məsələ dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal həddini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Əlbəttə, aydın məsələdir ki, optimal müdaxilə həddi bütün ölkələr üçün eyni ola bilməz. Bu, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, sosial-iqtisadi şəraitdən asılıdır. İstənilən halda dövlət iqtisadi inkişaf strategiyasını müəy-yənləşdirir və cəmiyyətin inkişaf modelini işləyib hazırlayır. Dövlət hazırladığı iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadiyyata müdaxilənin həddini müəyyənləşdirir. Bu strategiyani hazırlayarkən dövlət xarici ölkələrin təcrübəsindən də istifadə edir.

1.3. İnformasiya infrastrukturunun xarakteristikası

İnformasiyaya vahid və bölünməz məhfum kimi baxılırsa ona tərif vermək çətin olur. Bu baxımdan müasir kibernetikanın atası sayılan Robert Vinner tərəfindən informasiyaya belə tərif verilirdi: İnformasiya-bizim və bizim hisslərimizin xarici aləmə uyğunlaşma prosesində aldığımız məzmunun əlamətləri toplusudur. Ümumilikdə, informasiya təqdim olunma formasından asılı olmayaraq fərdlər, əşyalar, faktlar, hadisələr, təzahürlər və proseslər haqqında məlumatlardır. İqtisadi mənada informasiya üç formada mövcuddur: verilənlər formasında, sadəcə olaraq informasiya kimi və biliklər şəklində.

Verilənlər – hadisələr və təzahürlər haqqında qeyd olunmuş məlumatlardır. Başqa sözlə verilənlər uzun müddətli müşahidələr və ya texniki vasitələr, qurğular vasitəsi ilə qeyd olunmuş məlumatlardır. Verilənlər strukturlaşdırılmış və strukturlaşmamış ola bilərlər. Əgər verilənlər konkret göstəriciyə uyğun

nizamlanmış ədədi qiymətlərdən ibarətdirsə ona strukturlaşmış verilənlər deyilir. Əgər verilənlər nizamlanmamış formada verilərsə, məsələn şəkil və qrafiklərdən götürülübse, qəzet və jurnallardakı məqalələrdən və televiziya verilişlərindən əldə olunubsa, onlar strukturlaşdırılmamış verilənlər adlanırlar.

İnformasiya - emal olunmuş və onu alan tərəfindən qərar qəbul etmə, eləcə də analitik tədqiqatlar aparmaq üçün istifadə edilə biləcək şəkildə olan verilənlərdir. Hər bir məlumat informasiya ola bilməz. Ümumilikdə, məlumatın informasiya olması üçün o, tədqiq edilən obyekt və ya proses haqqında ya təsəvvür yaratmalı, ya da mövcud təsəvvürləri genişləndirməlidir. Əgər məlumat obyekt və ya proses haqqında yanlış təsəvvür yaradırsa, onda ona dezinformasiya (yanlış informasiya) deyilir. Məlumat göstərilən xassələrdən heç birinə malik olmazsa onu “səs-küy” adlandırmaq olar. İlk dəfə olaraq informasiyaya iqtisadi kateqoriya kimi XX əsrin ortalarında A. Xart baxmışdır. İnformasiya nəzəriyyəsinin banisi və ona statistik yanaşmanın yaradıcısı K. Şennon olmuşdur. Müəssisələrin fəaliyyətində informasiyanın iqtisadi kateqoriya kimi rolunu ilk dəfə F. Nayt tədqiq etmiş və onu istehsalı müəyyənləşdirən əsas faktorlar siyahısına aid etmişdir.

Bilik - qərarların qəbul edilməsi və ya məsələnin həlli üçün istifadə edilmiş və ya istifadə edilən, eləcə də qərarların qəbul edilməsi üçün yararlı hala gətirilmiş informasiyanın işlənməsi üsulları haqqındakı emal olunmuş informasiyadır. Başqa sözlə bilik - dəfələrlə istifadə olunaraq təsdiq edilmiş informasiyadır. Biliklər formal və qeyri-formal ola bilərlər. Formal biliklər qərarların qəbul edilməsini reqlamentləşdirən sənədlər; qərarların qəbul olunması üsul və metodikaları; standartlar və normativlər şəklində mövcud olurlar. Qeyri-formal biliklər hər şeydən əvvəl təkmilləşmiş ixtisasçıların bilik və səriştələri, onların intuisiyaları, qrupla işləmə bacarıqları və vərdişləri ola bilər. Qeyri-formal biliklər konkret olmayan kateqoriyadır. Lakin qərarların qəbulunda heç də az rol oynayırlar. Belə ki, istənilən müəssisənin düzgün idarə olunması onun rəhbərinin məhz qeyri-formal biliklərdən istifadə etməsi dərəcəsiindən, mütəxəssislərin vərdiş və qabiliyyətlərindən maksimum yararlanmasından birbaşa asılıdır.

İqtisadi proseslərin yerinə yetirilməsində verilənlər, informasiya və biliklər bir-biri ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Hər bir mərhələdə verilənlər adətən biliklərin tətbiqi ilə informasiyaya və sonrakı mərhələ də isə yeni biliyə çevrilirlər. Lakin prosesin müəyyən pilləsində əvvəlki mərhələdə bilik sayılan məlumatlar və ya informasiyalar verilənlər, eləcə də əksinə hesab edilə bilər. Başqa sözlə informasiya, verilənlər və biliklər dairəvi proses şəklində mövcud olaraq, eyni bir halqanın elementləri olmaqla, məsələnin qoyuluşu və həll üsulları, və s. amillərdən asılı olaraq bir-birinə çevrilirlər.

Müasir dövrdə informasiyanın işlənməsinin əsas vasitələri kimi geniş şəkildə informasiya texnologiyalarından istifadə edilir. İnformasiya texnologiyaları verilənlərin toplanması, ötürülməsi və emalı üçün üsul və vasitələrdən istifadə etməklə tədqiq olunan obyektin, prosesin, hadisənin vəziyyəti haqqında informasiyanın və ya informasiya məhsulunun alınması prosesidir. Müasir dövrdə fərdi kompüterlərin informasiya mühitində tətbiqi və telekommunikasiya vasitələrindən istifadə olunması informasiya texnologiyalarının inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətidir.

İnformasiya infrastrukturunun mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi, onun tədqiqi zamanı təsnifləşdirməni zəruri edir. Təsnifat əlaməti daimi idarəetmə funksiyalarına aidiyyəti, avtomatlaşdırılmış işlənmə tələbləri və s. götürülə bilər. İdarəetmə funksiyalarına aidiyyət əlaməti üzrə təsnifat aşağıdakı kimidir:

- İdarəetmə mərhələləri üzrə : faktiki, normativ, arayış-cədvəl, qiymət, müqavilə;
- İstehsal elementləri üzrə : Əmək cisimləri, əmək vasitələri, hazır məhsul;
- İstehsal səviyyələri üzrə: Müəssəsin quruluş bölmələri, müəssisələr, sahələr, şirkətlər (nazirliklər), idarələr.

İnformasiya infrastrukturunu idarəetmə funksiyalarına görə təsnifləşdirilməsi xüsusi metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Bazar münasibətlərinin təşəkkülü şəraitində iqtisadiyyatın idarə edilməsində baş verən ciddi dəyişikliklər göstərilən əlamətlərin dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Bununla belə, idarəetmə funksiyalarına görə iqtisadi informasiyanın faktiki və plan informasiyası kimi iki böyük qrupa bölmək olar. Faktiki (retrospektiv) informasiya idarəetmə obyektinin vəziyyətini

əks etdirir və onun əsasında uçot informasiyası durur. Uçot informasiyası da öz növbəsində daxili əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir, başqa sözlə, uçot informasiyası növlərinə bölünür : mühasibat, statistik və operativ uçot.

İdarəetmə obyektinin gələcək vəziyyətini əks etdirən informasiya öz növbəsində proqnozlaşdırma, uzunmüddətli texniki iqtisadi və operativ planlaşdırma informasiyası kimi təsnifləşdirilə bilər.

İnformasiya yaranma mərhələləri və mənbələri əlamətinə görə ilkin və törəmə informasiya növlərinə ayrılır. İlkin informasiya müəssisənin istehsal təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı, törəmə informasiya isə ilkin informasiyanın müəyyən işlənmə prosesindən keçməsi nəticəsində yaranır. Törəmə informasiyası öz növbəsində arama və nəticə informasiyası kimi fərqləndirilir.

İqtisadi proseslərin əks etdirilməsi və tənzimlənmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi baxımından informasiyası yararlığına və doğruluğuna görə təsnifləşdirilir. İnformasiyanın yararlığı anlayışı hələ də bir mənalı qəbul edilmir. Belə ki, eyni bir informasiya bir çox amillərdən asılı olaraq, konkret halda həm yararlı, həm də yararsız sayıla bilər. Bu nöqteyi nəzərdən yararlı olan informasiya, digər nöqteyi nəzərdən yararsız hesab oluna bilər. Yararlığın nisbətən ümumi meyar kimi informasiyanın idarəetmə tələblərinə uyğunluğu dərəcəsi qəbul edilir. Dolğunluğa görə iqtisadi informasiya tam, artıq və natamam informasiya kimi fərqləndirilir. İdarəetmə prosesi qarşısında duran vəzifələri tamamilə yerinə yetirməyə imkan verən minimum zəruri həcmdə informasiya tam informasiya hesab olunur. İdarəetmə prosesində informasiyanın yığılması və işlənməsində paralellik nadir hal deyildir. Belə hallarda informasiyanın təkrarlanması nəticəsində yaranan və idarəetmə funksiyalarının icrasında istifadə olunmayan informasiya artıq informasiya adlanır.

İqtisadi proseslərin tədqiqini və idarəetmə funksiyalarının icrasını təmin etməyən informasiya natamam informasiya hesab olunur.

İqtisadiyyatın idarə edilməsi informasiya qarşısında digər tələblər də qoyur. Belə ki, səmərəli idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün informasiya

infrastrukturuyararlı və dolğun olmaqla yanaşı, həmçinin obyektiv və düzgün olmalıdır. Başqa sözlə, düzgünlük əlaməti üzrə informasiya düzgün və düzgün olmayan kimi növlərə ayrılır.

Hər hansı bir iqtisadi proses və ya hadisəni, iqtisadi sistemdə təsərrüfat əməliyyatlarını obyektiv şəkildə əks etdirən informasiya düzgün informasiya adlanır. Düzgün olmayan informasiyanın mövcudluğuna səbəb informasiyanın yaranması prosesində yol verilən səhvlərdir. Səhvlər bilərəkdən və ya bilmədən baş verə bilər.

Bilərəkdən yol verilən səhvlər demək olar ki, informatikadan daha çox digər sahələrin, bəzi hallarda hüququn predmetidir. İnformasiyanın yaranması və çevrilməsi prosesində bilmədən yol verilən səhvlərin qarşısını almaq üçün müvafiq işçilərin ixtisası artırılmalı, səmərəli həll üsulları işlənib hazırlanmalı, nəzarət üsulları və informasiyanın işlənməsində istifadə olunan texniki vasitələr təkmilləşdirilməlidir.

Ümumiyyətlə, informasiyanın düzgünlüyünə nəzarət həmişə diqqət mərkəzində olmalıdır, çünki səhv informasiya bütün hallarda idarəetməni müxtəlif səviyyələrində idarə olunan obyekt,baş verən iqtisadi proseslər haqqında səhv təsəvvürlərə, yanlış idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə, bir çox hallarda isə cinayət xarakterli hərəkətlərə səbəb olur.

İnformasiyayı iqtisadi tənzimləmədə istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edir və idarəetmə məqsədi üçün təyin edilir. Bu informasiya müxtəlifdir. O ya artıq baş vermiş, yaxud baş verəcək hadisələri, prosesləri əks edir. Birinci halda hesablama ilə, ikincidə isə planlaşdırma ilə əlaqədar informasiya nəzərdə tutulur.

Yaranma mərhələsindən asılı olaraq ilkin və əlavə informasiya mövcuddur. İlkin informasiya istehsalat-təsərrüfat məsələlərinin həyata keçirilməsi, müəssisələrin maliyyə və digər fəaliyyəti nəticəsində yaranır. Beləliklə, ilkin informasiyanın mənbəyi istehsalatdır. Əlavə informasiya ilkin informasiyanın emalı nəticəsində əldə edilir.

İnformasiya infrastrukturunu idarəetmə funksiyasını reallaşdırılmasına xidmət edir. Bunun üçün o, müxtəlif rəngli işçiləri idarə olunaçaq obyekt haqqında informasiya ilə təmin edir, toplayır, çevirir, ötürür və emal edir.

İnformasiyanın hərəkət istiqamətinə görə informasiya infrastrukturunun özlərini də təsnifləşdirmək və onları monoierarxik və poliiyerarxik sistemlərə ayırmaq olar.

İqtisadi tənzimləmədə informasiyanın iriləşdirilmiş vahidi iqtisadi göstərici sayılır və onun keyfiyyət və kəmiyyət tərəflərini xarakterizə edir. Bu göstəricidə yerləşən informasiyanın kəmiyyəti (\dot{I}_n) aşağıdakı formula üzrə müəyyən edilir:

$$\dot{I}_n = -\sum P_i \log P_i$$

Burada k – göstəricinin mümkün vəziyyətlərinin sayıdır;

P_i – göstəricinin i vəziyyətinin ehtimalıdır.

Əgər d – birsətirli sənəddə göstəricilərin miqdarıdırsa, onda orada informasiyanın miqdarı

$$\dot{I}_D = d \dot{I}_n - \theta$$

bərabər olacaqdır.

Sənədlərdə informasiyanın ümumi miqdarı aşağıdakı formula üzrə müəyyən edilə bilər:

$$\dot{I}_D = \sum d_j \dot{I}_{nj}$$

Burada: l – sənədlərin növlərin miqdarı ;

j - sənədin sıra nömrəsi;

d_j – j - sayılı sənəddə göstəricilərin miqdarıdır;

\dot{I}_{nj} – j növlü sənəddə hər göstəriciyə düşən informasiyanın miqdarıdır.

Əgər sistemin məqsədi dəqiq müəyyəndirsə, onda informasiyanın faydalılığı (Z) məqsədin ehtimallarının artması ilə ifadə edilə bilər və aşağıdakı formula üzrə hesablanır:

$$Z = \log P_1 - \log P_0 = \log P_1/P_0$$

Burada : P_0 – informasiya alınana qədər məqsədin əldə edilməsi ehtimalıdır;

P_1 – informasiyan alındıqdan sonra məqsədin əldə edilməsi ehtimalıdır.

İnformasiyaya dəqiq tərif verilməməsinə baxmayaraq onu kəmiyyətcə ölçmək mümkündür və hər bir məlumatın maksimum informasiya tutumunu Xartli tərəfindən verilən formula ilə hesablamaq olar. Bununla belə həmin formula dediyimiz kimi sistemin vəziyyətində baş verən dəyişikliyin ehtimalını nəzərə almır. K.Şennon bu baxımdan daha irəli gedərək informasiyanı qeyri-müəyyənliyi yox edən bir anlayış kimi götürür və qeyri-müəyyənliyin ölçü dərəcəsi olan entropiyanın müəyyən edilməsi üçün verilən formuladan istifadə etməyi məsləhət görür. Entropiyanı isə aşağıdakı formula üzrə hesablamaq olar:

$$H = -P_i \log_2 P_i \quad (i=1, n)$$

Burada P_i – sistemin i - saylı vəziyyətinin dəyişmə ehtimalını xarakterizə edir və

$$P_i = 1 \quad \text{və} \quad P_i = [0 ; 1]$$

Belə olan halda informasiya neqativ entropiya xarakteri daşıyır:

$$J = - H = P_i \log_2 P_i$$

Burada : J – informasiyadır.

Buradan heç də o nəticə çıxmır ki, entropiya mənfi qiymət alır. Çünki sistemin vəziyyətindəki dəyişmələrin baş vermə ehtimalı sıfırla vahid arasında qiymətlər alır. Aydındır ki, bu qiymətlərin 2-əsaslı loqarifimləri də mənfi olur. Ümumi nəticə isə həmişə müsbət olur. Burada loqarifimlərin əsası 2 götürülür. Bu isə sistemin vəziyyətində dəyişikliyin baş verməsi və verməməsi vəziyyətlərinin sayına bərabər olur, yəni 2-yə bərabər olur. Deməli entropiya həmişə müsbət olur. Ayrı-ayrı hallarda o ya sıfır, ya da 1-ə bərabər ola bilər. $H=0$ yaxud 1 olarsa, sistemin vəziyyəti tam müəyyən edilmiş olur.

Entropiya o zaman maksimum qiymət alır ki, sistemdə baş verən dəyişikliklərin ehtimalları bərabər paylansın.

Tutaq ki, $n=2$;

$$P_1 = 1/2, P_2 = 1/2$$

Bu halda:

$$H = - (1/2 \log_2 1/2 + 1/2 \log_2 1/2) = 1 \text{ (bit)}$$

Göründüyü kimi, sistemdə dəyişikliklərin baş vermə ehtimalları bərabər paylandıqda entropiya maksimum qiymət alır və bu halda olan qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün 1 bit informasiya lazım gəlir. Burada “bit” ingiliscə “binary digit” ifadəsinin iki başlanğıc və son hərflərindən düzəlmişdir və ikilik vahidlə ölçü deməkdir.

Yuxarıda informasiyanın miqdarının ölçülməsi üçün təklif olunan metod onun mahiyyətini və məqsədə çatma baxımından faydalılığını nəzərə almır. Odur ki, informasiyanın miqdarını ölçmək üçün ona yalnız formal-struktur baxımından deyil, həm də məzmun və praktik qiymətlik baxımından yanaşmaq lazımdır. Bu baxımdan informasiyanın miqdarını ifadə etmək üçün semantik yanaşmadan və proqramatik yanaşmadan istifadə etmək olar. Bu halda semantik qiymətlər informasiyanın mahiyyətini, məzmun tutumunu, proqramatik qiymətlər isə onların qiymətliliyini, faydalılığını ifadə edəcəkdir.

Fəsil III. İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun mövcud vəziyyəti

2.1 Informasiya infrastrukturu və onun müasir vəziyyəti

İnformasiya infrastrukturu – informasiya xidmətlərinin, hesablama sistemlərinin, məlumat saxlama və ötürülməsi sistemlərinin vəhdətidir.

Müasir informasiya infrastrukturuna qoyulan tələblər arasında əsasən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- qəzaya davamlılıq və əlçatanlılıq;
- yaxşı idarəetmə imkanı;
- təhlükəsizlik və məlumatların təhlükəsizliyi;
- miqyaslaşdırma və adaptasiya.

Müasir informasiya infrastrukturunun təşkilində cari model – hesablama və saxlama resurslarının konsolidasiyadır ki, burada virtuallaşdırma və bulud platformalarından geniş istifadə olunur. Bu istiqamətlər informasiya sistemlərinin genişlənmə və adaptasiya tələblərinin təmin edir.

Qəzaya davamlılıq və əlçatanlılıq informasiya infrastrukturunun ərazi üzrə bölünməsi təcrübəsi mövcuddur ki, bu təcrübədən geniş istifadə edilir və yaxşı nümunə sayıla bilər. Müasir rezerv, bərpa və arxiv saxlama sistemlərinin tətbiqi informasiyanın bütövlüyü, saxlaması və istifadənin səmərəliliyini təmin edir.

Effektiv nəzarət və monitoring sistemlərinin istifadəsi informasiya infrastrukturunun yaradılması, müasirləşdirilməsi və sonrakı istifadəsində uğurlu və keyfiyyətli layihə olmasını təmin edir.

İnformasiya sistemləri arasında verilənlərin mübadiləsi üzrə qarşılıqlı əlaqəni – informasiya resurslarına qarşılıqlı müraciətləri, bir çox hallarda isə sıx inteqrasiyanı təmin etmək tələb edilir. Bu tələbatı vahid informasiya infrastrukturu ödəyir. E-dövlətin formalaşması və inkişafı gedişində müxtəlif informasiya sistemlərinin və resurslarının inteqrasiyası nəticəsində milli informasiya infrastrukturu yaranır. Hazırda informasiya infrastrukturu ənənəvi infrastruktur – nəqliyyat, elektrik, qaz, su təchizatı, rabitə və s. qədər vacib əhəmiyyət daşıyır.

Milli informasiya infrastrukturunun tərkibində bir sıra kritik seqmentləri fərqləndirmək olduqca zəruridir. Kritik infrastrukturu dəstəkləyən seqmentlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki artıq bu gün kritik infrastrukturların əksəriyyəti istifadə edilən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından yüksək dərəcədə asılıdır.

Şübhə yoxdur ki, informasiya infrastrukturunun istənilən vacib bir elementinin sıradan çıxması böyük ziyana və ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Elektron informasiya infrastrukturuna yeni təhdidlər, təhdid aktorlarında baş vermiş keyyfiyyət dəyişiklikləri ətraflı analiz edilmiş, ənənəvi təhlükəsizlik modellərinin elektron dövlət kimi mürəkkəb obyektə tətbiqində meydana çıxan əsas çətinliklər göstərilmişdir. Asimmetrik aktordardan qaynaqlanan təhdidlərin elektron informasiya üçün xüsusilə təhlükəli olması diqqətə çatdırılmışdır. Asimmetrik aktorlar - kiçik cinayətkarlar qrupu müvafiq informasiya silahları tətbiq etməklə kritik infrastruktur obyektlərində çox böyük ehtimalla baş tuta bilən silsilə terror aktları həyata keçirə bilərlər.

Elektron informasiya təhlükəsizliyinin səviyyəsi milli təhlükəsizliyin ictimai-siyasi, iqtisadi, müdafiə və digər elementlərinin vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir, milli təhlükəsizliyin aparıcı komponentinə çevrilir. Elektron informasiyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sisteminin yaradılması hamı üçün həyati vacib məsələdir. Təhdidlərin miqyas və mürəkkəbliyinin artması ilə əlaqədar elektron informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi proseslərini məqsədyönlü idarə etmək, informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə meydana çıxan risklərə nəzarət etmək zəruridir.

Müasir informasiya-kommunikasiya mühitində elektron informasiya infrastrukturunun çoxsaylı təhdidlərə və risklərə məruz qalması şərtində təhlükəsizlik problemlərinin kompleks və tam həlli informasiya təhlükəsizliyini idarəetmə sistemi yaradılmadan mümkün deyil. E-dövlət kimi yeni mühitdə meydana çıxan təhlükəsizlik problemlərinə cavab vermək üçün informasiya təhlükəsizliyinin idarə edilməsinin yeni modelləri tələb edilir. Bu sahədə strateji məsələlər kritik infrastruktura kiberhücumların qarşısını almaq, e-dövlətin bu

hücumlara həssaslığını azaltmaq, ziyanı və bərpa müddətini minimuma endirməkdən ibarətdir.

İndiki mərhələdə iqtisadi tənzimləmədə informasiyanın yeni texnologiyaları elmi-texniki tərəqqinin aparıcı istiqamətlərindən biri olmaqla cəmiyyətin dinamik inkişafına bilavasitə güclü təsir göstərən bir amilə çevrilmişdir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində mütərəqqi texnologiyalar və elmi-texniki nailiyyətlər əsasında ayrı-ayrı sahələrin, idarəetmə obyektlərinin informasiya təminatının yaradılması üçün yeni üsul və vasitələrin tətbiqi, mövcud informasiya şəbəkələrinin genişləndirilməsi istiqamətində görülən işlər günü-gündən sürətlə artmaqdadır. Artıq dünya, iqtisadi sistemin informasiya cəmiyyətinin formalaşması dövrünü yaşayır. Bu cəmiyyət nəinki keyfiyyətə yeni kompüterləşdirilmiş əmək vasitələrinə və informasiya texnologiyalarına əsaslanan istehsal aparatının olması, habelə müvafiq sosial-iqtisadi münasibətlərin yaranması ilə səciyyələndirilir. Hər il dünya miqyasında yaradılan və istifadə edilən informasiya texnologiyalarına bir neçə triyonlarla dollar vəsait xərclənir. Son dövrün statistik hesablamalarına istinad edərək müəyyən edilmişdir ki, Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada, Yaponiya, həmçinin inkişaf etmiş qərb ölkələrində intellektual mühitlə bağlı işçilərin və idarəetmə sahəsində çalışan qulluqçuların hər biri ən müasir kompüter texnikası və kommunikasiya vasitələri ilə təmin olunmuş və yeni informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə ediblər. Son illərin məlumatlarına əsaslanaraq söyləmək olar ki, ABŞ-da müxtəlif sahələrdə çalışan bütün işçilərin 70%-ə qədər informasiya mühitində çalışırlar. Nəticədə sənaye, kənd təsərrüfatı və digər maddi istehsal sahələrində çalışan işçilərin sayının xeyli azalması müşahidə edilir.

Təcrübə göstərir ki, qəbul edilən idarəetmə qərarlarının düzgünlüyü və onların yerinə yetirilməsinin təmin olunması birbaşa istifadə edilən informasiyanın keyfiyyətindən, gerçəkliyindən, operativliyindən və təsvir formasından asılıdır. Azərbaycan Respublikasında vahid informasiya mühitinin yaradılması, sərbəst surətdə beynəlxalq informasiya şəbəkələrinə çıxışın təmin edilməsi, informasiya vəsaitlərinin ölkənin ən mühüm vasitələr sistemində daxil edilməsi istiqamətlərində müəyyən işlər görülmüş, informasiyanın yaranması, yayılması və istifadə olunması

prosesində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyən xüsusi qanun və bir sıra normativ sənədlər qəbul edilmişdir və edilməkdədir. Bu baxımdan dövlətin idarə edilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçməsi prosesində xarici ölkələrlə əlaqələrin genişləndiyi və mürəkkəbləşdiyi bir şəraitdə idarəetmə strukturlarının çevik və səmərəli fəaliyyətinə təminat yaradan müasir informasiya texnologiyalarının yaradılması və istifadə edilməsi problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hal-hazırda cəmiyyətin informasiyalaşdırılması üç əsas istiqamətdə formalaşır:

- Dövlət strukturlarının idarə edilməsinin informasiyalaşdırılması və telekommunikasiya inkişafı;
- İstehsal sahələrinin, o cümlədən rabitə və nəqliyyatın informasiyalaşdırılması;
- Ərazi idarəetmə sahələrinin informasitalaşdırılması.

Dünyanın aparıcı ölkələrinin təcrübəsi isə göstərir ki, istehsal texnologiyaları ilə yanaşı yeni informasiya texnologiyalarının inkişafında bazar münasibətlərinin, idarəetmənin mövcud infrastrukturunu və strategiyası ilə mürəkkəb əlaqələri aparıcı rol oynayır. Bu vəziyyəti yeni informasiya texnologiyalarının inkişaf meyllərində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı istiqamətləri əmələ gətirmişdir:

- İnformasiya məhsulu;
- Qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti;
- Aralıq halqaların ləğv edilməsi;
- Qloballaşma və uyğunlaşma.

İnformasiya məhsulu yeni informasiya texnologiyalarının inkişaf meylləri içərisində əsas yer tutur. İnformasiya və biliklərin gücü özünü cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda gedən proseslərdə yeni tükənməz imkanların aşkara çıxarılmasında göstərir. İdarəetmə mühitində, xüsusilə marketinq maliyyə və kredit sahələrində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı hələ çox işlər görülməlidir. Müşahidələr göstərir ki, idarəetmə sahəsində çalışan mütəxəssislərin orta hesabla 31%-i sənədlərlə işləyir, yalnız 8%-i təhlil işi ilə məşğul olur. Əslində isə informasiya məhsulu iqtisadi təhlil prosesi zamanı yaranır (məsələn, problemin

həlli, idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması və qəbulu, inkişaf konsepsiyasının işlənməsi və s.) və daha çox səmərə verən peşəkar fəaliyyət növü hesab edilir.

Artıq yeni informasiya texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi, informasiya məhsulları və xidmətlərinin satışı sürətlə inkişaf edən biznes sahəsinə çevrilmişdir. İnfomasiya məhsullarının əsas istehsalçıları dövlət orqanları, iqtisadiyyatı idarə etmə strukturları (müəssisələr, firmalar, şirkətlər və sairə) və geniş əhali kütləsidir. Biznes sahəsi həmçinin məhsulların və xidmət növlərinin reklamını da təmin edir.

Yeni infomasiya texnologiyalarının inkişaf meylinin ikinci istiqaməti olan qarşılıqlı fəaliyyət göstərmə qabiliyyəti müxtəlif informasiya növlərini (danışiq, təsvirlər və sairə) və insan hissələrinin (eşitmə, hiss etmə və görmə və s.) başlanması, həmçinin bitməsi kimi məntiqi elementlərin qarşılıqlı fəaliyyətində özünü biruzə verir. Belə giriş və çıxış elementləri arasında müxtəlif səviyyəli informasiya məhsulları mövcuddur (məsələn, əməliyyat sistemləri, məlumat bazalarının idarəedilməsi sistemləri, informasiya təminatı və s.).

Zaman baxımından istifadə edilən bütün fərdi kompüterlərin bir-birini əvəz etməsi sistemin qarşılıqlı fəaliyyət göstərmə qabiliyyətinin əsas meyarlarını ifadə edir.

Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi, informasiyanın bilavasitə istehlakçıların istifadəsi üçün asanlıqla başa düşülən və əlverişli formada alınması təmin edir. Məhz bu cəhət yeni informasiya texnologiyalarının üçüncü meylini, aralıq halqaların ləğv edilməsini təmin edir. Məsələn, telemarketing və sifarişlərin verilməsinin (və ya qəbul edilməsinin) bu sistemin tətbiq edilməsi bütün aralıq həlqələrin aradan götürülməsinə imkan verir. Qloballaşma yeni informasiya texnologiyalarının inkişafının aparıcı meyli hesab edilir. Son zamanlar süni intellekt və informasiya məhsullarının yaradılması sahəsində aparılan fundamental işlər dinamik şəkildə inkişaf etməkdədir. Bunun sayəsində də yeni informasiya texnologiyalarının elə tətbiq sahələri meydana gəlir ki, onların dəbuzasında yeni sanballı elmi-tədqiqat proqramları və konkret layihələri, həmçinin yeni informasiya

texnologiyalarını istehsal və idxal edən beynəlxalq birliklər yaranır və sürətlə inkişaf edir.

Əvvəllər istehsal sferaları ilə xidmət sferalarını asanlıqla müəyyən etmək və birini digərindən ayırmaq mümkün idi. Lakin son zamanlar yeni informasiya texnologiyalarının qeyd edilən inkişaf meyilləri bu sahədəki ənənəvi təsəvvürləri dəyişdirdi. İndi bir sıra məhsul və xidmət növlərini bir-birindən ciddi şəkildə ayırmaq xeyli mürəkkəbləşmişdir.

Uyğunlaşma prosesinin başlıca nəticələrindən biri yeni informasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin (və ya firmaların) digər şirkətlərlə birləşməsində özünü göstərməsidir. Nəticədə müstəqil fəaliyyət göstərən hər hansı bir şirkət artmaqla olan rəqabətə tab gətirə bilmir və sonda müflisləşir.

Müasir zamanda informasiya çox mühüm resurs kimi bəşər cəmiyyətinin əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab olunur. O, idrakımızdan asılı olmadan mövcuddur və bizim qavrayışda mütaliənin, signal formasında alınmanın, stimulların qarşılıqlı təsirinin nəticəsi kimi əksini tapır. İnformasiya çoxtəsvirlik vəziyyətində istənilən material obyektə mövcuddur və bir obyektə digərinə qarşılıqlı hərəkət prosesi ilə ötürülür. Material dünyada, canlı təbiətdə, bəşər cəmiyyətində baş verən informatizasiya prosesləri demək olar ki, elmin bütün sferalarında nəzərə alınır və öyrənilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, informasiya cəmiyyətinin yaranışı Amerika iqtisadçısı Fris Maxlup və yapon sosioloqu Umesao Tadaonun adları ilə bağlıdır. Bu anlayış ABŞ və Yaponiyada onlar tərəfindən eyni vaxtda elmi dövriyyəyə çıxarılmış və sonradan informasiya cəmiyyəti konsepsiyası yapon sosioloqu və futroloqu Yonedzi Masuda, Amerika iqtisadçısı Mark Porat, ingilis alimi Tom Stounyer və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

İqtisadi sistemlərin bölgüsünü texnika və texnologiyaların inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq ABŞ iqtisadçıları Con Qelbreyt, Saymon Kuznets, fransız iqtisadçısı və sosioloqu Raymon Aron və başqaları kimi tanınmış iqtisadçılar da həyata keçirmişlər. ABŞ sosioloqları Daniyel Bel və Uolt Rostou

iqtisadi sistemlərin təsnifatına xüsusi nəzəri dəyərlər gətirərək, onları industrialaqədər, industrial və postindustrial cəmiyyətlər kimi ayırmışlar.

İlkin iqtisadi sistem olaraq industrialaqədər cəmiyyət mərhələsini həmçinin, ənənəvi və ya aqrar adlandırmaq da qəbul edilmişdir. Bu sistemdə təsərrüfat fəaliyyətinin hasilat növləri - əkinçilik, balıqçılıq, faydalı qazıntıların çıxarılması üstünlük təşkil edir və burada əsas istehsalçı insan deyil, təbiətin özü götürülür. Ona görə də, ənənəvi və ya aqrar cəmiyyətdə əhalinin əksər hissəsinin məşğulluğu kənd təsərrüfatı sferası ilə bağlıdır və bundan irəli gələrək də onun başlıca vəzifəsi sadəcə əhalini qidalandırmaq üçün yeyinti məhsullarının istehsalı olmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, industrialaqədər cəmiyyət üç mərhələli təsnifatı verilən iqtisadi sistemlərin ən davamlısıdır və onun tarixinin minlərlə il yaşı vardır. Bununla belə, yaşadığımız dövrdə Afrika, Latin Amerikasına və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin əksəriyyəti hələ də bu inkişaf mərhələsində qalmaqdadır.

Təsnifatı verilən iqtisadi sistemlərin ikinci mərhələsini təşkil edən “İndustrial cəmiyyət” termini ilk dəfə fransız filosofu Sen-Simonun əsərlərində səslənmişdir. İndustrial cəmiyyətdə zəruri malları istehsal etmək üçün bütün qüvvələr sənaye istehsalına yönəldilmişdir. Bu cəmiyyətin formalaşması iri maşın istehsalı, urbanizasiya, bazar iqtisadiyyatının bərqərar olması, sahibkarların və mizdlü işçilər sosial qruplarının meydana gəlməsi ilə sıx əlaqədar olmuşdur. Mövcud nəzəriyyəyə əsasən XX əsrin sonunda industrial cəmiyyəti postindustrial cəmiyyət əvəzləyir. Postindustrial cəmiyyət konsepsiyasının banisi D.Bell hesab edilir. Onun 1973-cü ildə nəşr edilmiş “Gələcək postindustrial cəmiyyət” kitabında postindustrial cəmiyyət konsepsiyasının geniş şərhini verilmiş ictimai istehsalın sektorları arasında münasibətlərin dəyişməsində əsas meyilləri, xidmətlər iqtisadiyyatının yaranması, məhsuldar qüvvələrin sərbəst elementi kimi elmi biliyin formalaşması ətraflı təhlil olunmuşdur. Lakin “postindustrial cəmiyyət” termininin özü iyirminci yüzilliyin ortalarında Amerika kapitalizminin 1929-1933-cü illərdə Böyük Böhrana qədər mövcud olmuş industrial kapitalizmdən çox fərqləndiyi aydınlaşdıqda meydana gəlmişdir.

Postindustrial cəmiyyətinin dəyərli keyfiyyətləri işçinin təhsilinin səviyyəsi, peşəkarlığı, tədrisi mənimsəməsi qabiliyyəti və kreativliyi ilə ölçülür. Müasir zamanda xidmət sahəsinin payı ÜDM-in yarıdan çox təşkil edən postindustrial ölkələr hesab olunurlar. Bu meyar altına aşağıdakı ölkələr və ölkələr qrupu düşür:

ABŞ (80%);

Avropa İttifaqı ölkələri (70%-dən çox);

Yaponiya (75%);

Kanada (70%).

Postindustrial cəmiyyətdə milli informasiya resursları sərvətin çox böyük potensialı hesab olunur. Burada postindustrial iqtisadiyyat sənaye məşğulluq göstəricilərinə və milli məhsulda payına görə xidmət sferasından geridə qalır. Xidmət sferasında isə informasiya emalı üstünlük təşkil edir.

ABŞ futuroloqu, iqtisadçı və sosioloqu Elvin Toffler XX əsrin 80-ci illərində nəşr etdirdiyi “Üçüncü dalğa” kitabında insan cəmiyyətinin inkişaf tarixini üç dalğanın ardıcıl meydana gəlməsi və qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində nəzərdən keçirir:

Birinci dalğa (kənd təsərrüfatı sivilizasiyası) - 10 min il əvvəl meydana gəlmiş və hazırda öz enerjisini itirən;

İkinci dalğa (industrial sivilizasiya) - 300 illik aktiv dövrünü başa vuran;

Üçüncü dalğa (informasiya cəmiyyəti) - XX əsrin 50-ci illərində meydana gəlmiş və hələ indi güclənməyə başlayan.

E.Toffler yeni sivilizasiyanın - üçüncü dalğanın təşəkkülünü və yaranmasını iqtisadiyyatın informasiya sektorunun kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmətlər sahəsi kimi ənənəvi sektorlarından üstünlüyü ilə əlaqələndirir. Yeni cəmiyyətdə informasiya daha yüksək dəyərə malikdir və işləyən insanların yarıdan çoxu informasiya xidməti göstərməklə məşğuldur. Onun başlıca xüsusiyyətləri industrial cəmiyyət üçün ənənəvi olan eynitipli malların kütləvi mədəniyyəti, kütləvi istehsalı, cəmiyyətin və mədəniyyətin iyerarxik təşkilindən imtina, informasiya mübadiləsinin artırılması, istehsalla istehlakın yaxınlaşmasıdır. Beləliklə, E.Toffler

belə nəticəyə gəlir ki, informasiya cəmiyyəti, inkişafında bilik amili və bilik sahəsi həlledici rol oynayan cəmiyyətdir.

İnformasiya cəmiyyəti haqqında Y.Masuda öz konsepsiyasında onun fərqli əlamətləri kimi aşağıdakıları ayırır :

- yeni cəmiyyətin əsası - insana zehni işində kömək etməyə qabil olan kompüter texnologiyaları;
- koqnitiv informasiyanın, texnologiyaların və biliklərin kütləvi istehsalı;
- iqtisadiyyatın qabaqcıl sahəsi - intellektual istehsal;
- yeni cəmiyyətin başlıca məqsədi - vaxtın dəyərliliyinin realizasiyası.

İqtisadi sistemlərin formaları və transformasiyası sahəsində fransız filosofu və sosioloqu Alen Turenin konsepsiyası da fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. A.Turen insan fəaiyyətinin bir cəmiyyət tipindən digərinə keçidini “sosietal tip” kateqoriyası ilə bağlayır və burada dəyişkənliklər motivasiyası ticarətdən - istehsala, istehsaldan – kommunikasiyalara, bir mədəniyyət tipindən digərinə və s. sosioloji transformasiyalar çevrəsində izlənilir.

Tanınmış ABŞ sosioloqu, siyasətçisi və görkəmli dövlət xadimi Zbiqnev Bzejnski özünün 1970-ci ildə nəşr etdirdiyi “İki əsr arasında texnotron eraya girişdə Amerikanın rolu” adlı kitabında bəşəriyyətin sosial inqilablarla deyil, elmi-Texniki Tərəqqi ilə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması konstataasiya olunur. Z.Bzejnskinin texnotron nəzəriyyəsinə görə bu keyfiyyət sıçrayışı təkamüllə alt hədd aqrardan sənaye vasitəsi ilə “texnotron era”ya daxil olur.Həlledici rol burada avtomatlara, kompüter və kibernetik sistemlərə buraxılır.Başlıca funksiyanı isə elm ifa edir.Bununla belə, Z.Bzejnski qeyd edir ki, dünyada inkişaf etmiş və etməmiş ölkələr arasında başlıca ziddiyyətlər qalacaqdır .

Göründüyü kimi həm A.Turenin və həm də Z.Bzejnskinin cəmiyyət konsepsiyalarında əsas hərəkətverici qüvvə olaraq informasiya kommunikasiya texnologiyaları irəli çəkilir.

Bu gün postindustrial cəmiyyət paradıqması hərtərəfli olaraq informasiya cəmiyyəti kimi xarakterizə olunur.Belə təyinat yuxarıdakılara istinadən həm də onunla əsaslandırılır ki, bəşər cəmiyyətinin indiki inkişaf mərhələsində informasiya

sosial tərəqqinin başlıca amilinə çevrilir və o, cəmiyyətin mövcudluğunu və inkişaf xarakterini bütün parametrlərdə təyin edir. İnformasiya mübadiləsi və reallaşması informasiyanın özündən belə üstünlük qazanır.

Dünya iqtisadiyyatında islahatların aparılması zamanı texnologiyalar, qloballaşma və bazarın dövlətsizləşdirilməsi kimi bir çox qüvvələr mühüm rol oynayır. Yeni iqtisadiyyatı hərəkətə gətirən dörd spesifik amilə rəqəmli texnologiyaların yayılması və birləşmə imkanı, vasitəçilərin ləğv edilməsi və yeni tipli vasitəçilik, kastomizasiya və kastomerizasiya, sahə konvergensiyası aid edilir.

2.2 İqtisadi tənzimləmənin informasiya təminatı

İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesi müxtəli sosial alt sistemlərin məcmusu şəklindədir və bu yeni bir problemlər mərhələsinə gətirib çıxardır ki, bura ilk növbədə iqtisadiyyata aiddir. Əsasən sosial həyatın iqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması sahələri ilə bağlı olan ümumi problemlərə diqqət yetirilir. Eyni zamanda, bu sahədə informasiya problemləri dövlət orqanları və iqtisadi sistemlər arasında rabitənin çox asılıdır.

Uzunmüddətli davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək, “bilik iqtisadiyyatı”nı formalaşdırmaq, elmtutumlu texnologiya, məhsul (işlər, xidmətlər) yaradılmasını sürətləndirmək məqsədi ilə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsas istiqamətlərdən birini təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq, elmin inkişafı yerli xüsusiyyətlər və qlobal meyillər nəzərə alınmaqla prioritetləşdiriləcək və mütərəqqi dünya elminə səmərəli inteqrasiya prosesi davam etdirilir. Elmi infrastruktur təkmilləşdirilir, elmin maddi-texniki bazası müasirləşdirilir və bu sahədə informasiya təminatı sistemlərinin elektron formaya keçirilməsi təmin edilir.

Eyni zamanda, elmin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsi resursları ilə yanaşı, digər mənbələrin də cəlb olunması stimullaşdırılır ki, bu da, son nəticədə, elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilərin, o cümlədən gənclərin sosial

müdafiəsini gücləndirir və “beyin axını”nın qarşısını alır. Ölkədə innovativ iqtisadiyyatın yaradılması məqsədi ilə elm və istehsal arasındakı əlaqələr gücləndirilir, tətbiqi elmi araşdırmaların bazarın tələbatına müvafiq aparılması üçün zəruri mexanizmlər yaradılır. Ali təhsil müəssisələri üçün universitet şəhərcikləri (kampuslar) və müvafiq texnoparklar yaradılır. Ali təhsil müəssisələrinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf tələblərinə uyğun bilik və bacarığa malik mütəxəssis yetişdirməsinə və onların təhsil tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsinə dəstək verən standartlar hazırlanıb tətbiq olunur. Ali təhsil müəssisələrində aparılan elmi tədqiqatlar müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılır, elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinin tədris prosesində və istehsalatda tətbiqi təşkil olunur, elmin informasiya təminatının gücləndirilməsi, beynəlxalq elmi əlaqələrin dərinləşdirilməsi sahəsində tədbirlər görülür.

Bəşəriyyət qloballaşdıqca, insanların baxışları və düşüncə tərzləri dəyişdikcə, elmi nailiyyətlər artdıqca, yeni-yeni informasiya-kommunikasiya texnologiya məhsulları ortaya çıxdıqca dünya iqtisadiyyatının tələbləri də dəyişikliyə məruz qalır. Əgər ötən əsrdə dünya iqtisadiyyatı daha çox neft, qaz, qızıl üzərində qurulurdusa, indi isə onun informasiya infrastrukturunu üzərində formalaşdığı heç kimə sirr deyil.

Doğrudur, bu gün də neft idxalı və ixracı dünya iqtisadiyyatında çox önəmli yer tutur. Lakin təcrübə göstərir ki, o ölkələrin iqtisadiyyatı daha çox inkişaf edir ki, onlar təbii sərvətlərlə yanaşı, elm tutumlu məhsullar istehsal edir. Bu baxımdan hazırda dünya iqtisadiyyatında İKT-nin rolu danılmazdır.

İqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunun rolunun artırılmasında əsas istiqamətlərdən biri də korporativ informasiya sistemlərinin yaradılması və onlardan istifadənin genişləndirilməsidir. Bu istiqamətdə daha yüksək nəticələrin əldə olunması ölkədə informasiya sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsini tələb edir.

Hazırda demək olar ki, dünyanın əksər ölkələrində informasiya texnologiyaları və sistemləri iqtisadiyyatın idarəetmə, maliyyə və bank işlərində

daha çox istifadə olunur. Sənaye məhsullarının istehsalında da İT-dən istifadə günü-gündən artmaqdadır. Yalnız aqrar sahədə İT-nin tətbiqi elə də yüksək səviyyədə deyil.

Amma son illərdə bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən fasiləsiz olaraq tərəvəz bitkilərinin yeni üsullarla istehsalında, istehsal olunmuş məhsulların saxlanması və qablaşdırılmasında, yeni toxum və becərmə texnologiyalarının işlənilib hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə olunur.

İnformasiya infrastrukturunun iqtisadi idarəetmədə tətbiqi hər bir yeni məsələdə olduğu kimi, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. İlk baxışdan yeni texnologiyaların tətbiqi səmərəli, gəlir gətirən və ümumilikdə yüksək artım tempini təmin edən hesab edilə bilər. Müasir dövrdə informasiya infrastrukturunun tətbiqi və onların inkişafına yeni investisiyaların cəlb edilməsi bir çox problemlərlə əlaqədardır.

Belə ki, hazırda dünya ölkələri ildə informasiya texnologiyalarına 1 trilyon dollardan yuxarı vəsait xərcləyir. Məhz buna görə də bütün ölkələr üçün, ümumilikdə dünya iqtisadiyyatı üçün bu xərclərin hansı dərəcədə effektiv olması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edək ki, bu, coğrafi mövqeyi və inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövlətlər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İnformasiya texnologiyalarına investisiya qoyuluşlarının effektivliyinin və onların iqtisadi inkişafda xüsusi əhəmiyyəti olan informasiya sistemlərinin inkişafında rolunun qiymətləndirilməsi məqsədilə hazırda müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmalardan biri ölkənin, regionun və ya ayrılıqda götürülmüş müəssisənin mövcud vəziyyətinin nəzərə alınması ilə ayrı-ayrı göstəricilərə və aspektlərə görə qiymətləndirilməsi üsullarıdır.

Burada adətən, informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə maliyyə əmsallarının hesablanması və müqayisəli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Lakin qeyd edək ki, bu cür yanaşma informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticələrinin tam qiymətləndirilməsinə imkan vermir. İkinci qrup yanaşmada ekspert üsullarından istifadəyə üstünlük verilir.

Bu üsuldən istifadə informasiya infrastrukturunun tətbiqi ilə əldə olunacaq gəlirlərin təqribi də olsa əvvəlcədən müəyyən olunması mümkündür. İqtisadiyyatda informasiya infrastrukturunun tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yalnız ilkin mərhələdə və prosesin müəyyən mərhələsində deyil, ümumilikdə hər bir mərhələdə aparılması daha məqsədəuyğundur. Məhz üsulların belə tətbiq forması sürətlə dəyişən, yeniləşən informasiya infrastrukturunun düzgün istifadəsinə imkan verir.

Dünya ölkələrinin inkişafında informasiya infrastrukturunun rolunun əhəmiyyəti ildən-ilə dəyişir. Bunu İKT-nin tətbiq istiqamətlərinin dəyişməsi və yeniləşməsində də görmək olar. ABŞ-da İKT-nin geniş tətbiq sahəsi hərbi sahə olmuşdur. Lakin illər keçdikcə mülki sahədə İKT-nin tətbiqi və onun inkişaf etdirilməsi üçün büdcə xərcləri artırılıb və ümumi iqtisadi inkişafda yüksək nəticələrin əldə olunmasının təməli qoyulub.

2008-ci ildə aparılan araşdırmalara görə, 1998-2007-ci illərdə ABŞ-da İT-nin inkişafına çəkilən ümumi büdcə xərcləri 39 mlrd. dollardan 65 mlrd. dollara qədər artırılıb. Lakin mülki sahədə İKT-nin inkişafına büdcə ayırmaları ilə hərbi sahəyə büdcə ayırmaları 1998-2000-ci illərdə eyni olsa da, sonrakı 2001-2007-ci illərdə mülki sahəyə ayrılan xərclər hərbi sahədən çox olub.

Büdcə xərclərinin bölgüsünün bu cür dəyişməsi mütəxəssislər tərəfindən ölkədə iqtisadi inkişafın informasiya infrastrukturundan asılılığının artması və müasir tələbatda bu sahənin aparıcı rolunun yüksəlməsi ilə izah edilir.

İKT-nin istehsalında aparıcı rola malik ölkələrdə bu inkişaf və təsir daha güclü hiss edilir. Digər ölkələr isə həmin texnologiya və məhsulları idxal etdiklərindən ölkənin iqtisadi inkişafında onların rolu aşağı səviyyədədir. Bu, hər şeydən əvvəl texnologiyaların istifadəsinin daha baha başa gəlməsi, beləliklə də xərclərin yüksəkliyi ilə izah edilir.

Ümumilikdə, dünya İT bazarında İT xidmətləri daha çox üstünlüyə malikdir. İndi ölkədə İKT-nin inkişaf səviyyəsi əslində həmin ölkədə İT xidmətlərinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. İnkişaf etmiş Yaponiya, Cənubi Koreya,

Sinqapur kimi dövlətlərlə yanaşı, son illərdə Çin, Hindistan, bir çox ərəb ölkələri və digərlərində də İKT-nin inkişaf tempi yüksəkdir.

Bunun nəticəsində XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq yeni texnologiyaların tətbiqi, avadanlıqların istehsalı, güclü proqram vasitələri və məhsullarının istehsalında müvəffəqiyyət əldə olunub. Bunun nəticəsi olaraq son illərdə Asiya ölkələri proqram təminatı sahəsində ABŞ və Qərbi Avropa ölkələri ilə güclü rəqabət aparır.

Həmin ölkələrdə İKT sahəsində çalışan mütəxəssislərin və ixtisaslı kadrların sayı durmadan artır. Son illərdə Şərqi Avropa ölkələrində, eləcə də MDB məkanında olan ölkələrdə də informasiya texnologiyalarının avadanlıqlar istehsalı və proqram təminatı məhsullarının istehsalına xüsusi diqqət verilir.

Bütün sahələrdə informasiya infrastrukturunun geniş tətbiq edilməsinə və informasiya xidmətlərinin müasir tələblərə uyğun qurulmasına diqqət artırılır. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübələrindən yararlanaraq informasiya cəmiyyətinin tələbatlarının yerinə yetirilməsi, elektron dövlət və hökumət, elektron idarəetmə, elektron ticarət, təhsil və digər sahələrin ən müasir tələblərə uyğunlaşdırılması üçün qərarlar qəbul edilir, yeni sistem və fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

İqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunun tətbiqi yeni iqtisadiyyatın yaranmasına, onun qloballaşmasına, təsiredici faktorların tərkibinin dəyişməsinə, iqtisadiyyatın inkişaf amillərinin daha müasir, geniş müstəvini əhatə etməsinə səbəb olmuşdur. Bugünkü iqtisadiyyat məhz informasiya infrastrukturunun təsiri və tətbiqi nəticəsində öz sələflərindən ən yaxşı xüsusiyyətləri götürərək yeni, informasiya əsaslı bazada inkişaf etməyə başlayıb.

İnformasiya infrastrukturunun tətbiqi müasir dünyanın inkişafında material faktorların rolunu dəyişir. Əgər ənənəvi cəmiyyətdə başlıca mövqe material dəyərlilərin istehsalı və bölüşdürülməsi, eləcə də bu proseslərlə əlaqədar münasibətlər idisə, yeni cəmiyyətdə birinci yerə informasiyanın yığılması emalı və ötürülməsi çıxır.

Beləliklə, iqtisadi proseslərin material dəyərlilərə yönəlmiş istiqaməti, informasiyalaşmış inkişaf istiqamətinə yönəlir. Müasir dövrdə informasiya infrastrukturunun tətbiqi hər bir müəssisə rəhbərinin qarşısında vəsaitlərin istehsalın artırılmasına və ya informasiya sistemlərinin yaradılmasına qoyulması problemini meydana çıxarır. Çünki bu gün istənilən müəssisə bazarda öz yerini saxlamaq üçün effektiv işləyən informasiya sistemində malik olmalıdır.

Məhz informasiya infrastrukturunun tətbiqi ilə yaradılmış effektiv informasiya sistemləri müəssisə daxilində avtomatlaşdırılmış sistemlərlə idarəetmə və istehsalı təşkil etməklə, həm də xarici informasiya resurslarına yol açır. Hazırda hər bir müəssisə üçün məhsul bazarı, rəqiblərinin maliyyə vəziyyəti, dünya bazarı göstəricilərinin dinamikası haqqında məlumatlara malik olmadan mövcud təsərrüfat məsələlərini həll etmək mümkün deyil.

Azərbaycanda da bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli işlər görülüb və görülməkdədir. Ölkədə "elektron hökumət" quruculuğu sürətlə inkişaf etdirilir. Hər bir dövlət orqanı özünün elektron xidmətlərinin sayını və növlərini günü-gündən artırmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanan sərəncamla Elektron Hökumət üzrə Dövlət Agentliyi yaradılıb. Agentlikdə bu işləri mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirəcək və onların səmərəliliyini daha da artıracaq.

Ölkədə innovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılması, iqtisadiyyatda informasiya infrastrukturunun rolunun artırılması üçün çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirilir. İKT sahəsi prioritet sahə kimi irəli sürülərək onun daha da inkişaf etdirilməsi qarşıya ən vacib məqsəd kimi qoyulub.

Elə bu səbəbdəndir ki, dövlət başçısı Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi nəzdində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun yaradılması üçün sərəncam imzalayıb. Fond ölkədə İKT məhsullarının istehsalını stimullaşdıraraq, orta və kiçik sahibkarlara uzunmüddətli və azfaizli kreditlər verməyə hazırlaşır.

Eləcə də fond vasitəsi ilə İKT sahəsində dövlət siyasəti həyata keçirilir, sahibkarlıq fəaliyyəti dəstəklənir, innovasiya və elmi-tədqiqat layihələri stimullaşdırılır, müasir infrastrukturun inkişafına təkan verilir, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə dəstəyi göstərilir, bu sahəyə yerli və xarici investisiyalar cəlb olunur. Bununla da İKT məhsullarının istehsalı və idxalı sürətləndirilir.

İnternet iqtisadiyyatın inkişaf etmiş elektron biznes sahəsidir. Onun düzgün təşkili rəqiblər üzərində strateji üstünlüyün əldə olunmasına şərait yaradır. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın məqsədi Milli Strategiyadan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, respublikanın informasiya cəmiyyətinə keçidinin təmin edilməsi, İKT-nin inkişafını və geniş tətbiqini təmin etmək yolu ilə informasiya və biliklərə əsaslanan, rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması və inkişaf etdirilməsi üçün zəminin formalaşdırılması, dövlət idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması və qərarların qəbulu prosesində vətəndaşların və sosial institutların iştirakı imkanlarının genişləndirilməsi, cəmiyyətin informasiya məhsulu və xidmətlərinə olan tələbatının dolğun ödənilməsi idi. Dövlət proqramında qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün respublikada müasir informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət orqanlarının fəaliyyəti haqqında məlumatlara, həmçinin dövlət, ictimai və sahə informasiya resurslarına çıxışının genişləndirilməsi, informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi və onların keyfiyyətinin artırılması, dövlət idarəçiliyinin bütün səviyyələrində İKT həllərinin tətbiqi, dövlət informasiya sistemləri və resurslarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, vahid texnoloji standartlar əsasında dövlət informasiya resursları və sistemlərinin inteqrasiyasının təmin edilməsi, dövlət orqanları arasında etibarlı və təhlükəsiz informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün vahid konfidensial multiservis şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulurdu, Bundan başqa, informasiya cəmiyyətinin qurulması istiqamətində vahid elmi-texniki və innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, informasiya cəmiyyətinin

qurulması üzrə görülən işlərə ictimai nəzarətin təmin edilməsi və sairə diqqət mərkəzində idi. Artıq bu sahədə ciddi işlər görülüb və görülür. Xüsusilə İnternet iqtisadiyyatda daha geniş sahələri əhatə edir. Bu gün İnternet iqtisadiyyatın inkişafı ənənəvi iqtisadi sahələrin, elmi idarə və institutların inkişafında da mühüm rol oynayır. Məhz İnternet iqtisadiyyatın inkişafı Şəbəkə texnologiyaları üçün yeni istifadə və iştirak mühitlərini yaranmasına, tətbiq sahələrinin genişlənməsinə zəmin yaradır.

Müasir İnternet iqtisadiyyatın inkişafında ən mühüm rolu WWW “dünya hörümçək toru” tutur. Bu sistem İsveçrədə yerləşən Avropa nüvə tədqiqatları mərkəzində yaradılıb. WWW sistemi bu gün informasiya axtarışının ən inkişaf etmiş dəyərli naviqasiya vasitəsidir. Onun köməyi ilə dünyanın müxtəlif mənbələrində yerləşən istənilən sahəyə aid informasiyanı qısa müddətdə operativ olaraq sürətlə əldə etmək mümkündür. Sistemin iş prinsipi ayrı-ayrı informasiya kütlələrini hipermətnlər şəklində salaraq bir-biri ilə əlaqələndirmək və müraciətə uyğun olaraq istifadəçiyə çatdırmaqdır. Ənənəvi verilənlər bazalarından fərqli olaraq hipermətn sistemləri ciddi struktura malik deyillər. Bir sənəd daxilindəki əlaqələrlə bərabər digərləri ilə də əlaqələrin qurulması imkanı sistemin qeyri-xətti strukturlu olmasından irəli gəlir. Bütün bu imkanlarla yanaşı internetdə bu gün də həll edilməmiş problemlər mövcuddur. Belə problemlərə ötürülən informasiyanın mühafizəsinin zəif olmasını, onun təhlükəsizliyinin və gizliliyinin tam təmin edilə bilməməsinə aid etmək olar. Digər problem isə internetdə intellektual məhsulların müəlliflik hüququnun qorunması problemidir.

Qeyd edək ki, göstərilən problemlərin həlli ümumdünya əhəmiyyətlidir. Çünki bu problemlərin həlli elektron biznesin daha yüksək sürətlə inkişafına və daha geniş ərazini əhatə etməsinə şərait yaradardı. Məhz bu problemlərin həlli üçün hamı tərəfindən qəbul oluna bilən qanunvericiliyin işlənilməsi və tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə iqtisadi fəaliyyətin informasiya təminatı vasitələri birbaşa biznesin aparılmasına, sifarişçi və tərəfdaşlarla münasibətlərin qurulmasına, istehsalın müasir tələb və standartlara uyğun qurulmasına, satış bazarının

müəyyənləşdirilməsi və bazarda yer uğrunda mübarizədə üstünlük əldə olunmasına, dünyada gedən inkişaf perspektivlərindən geri qalmamağa zəmanət verir. Bu vasitələrin isə ən geniş istifadə ediləni və ən geniş əhatə diapazonuna malik olanı internetdir. Ona görə də hər bir müəssisə qarşısında duran əsas məqsəd internet imkanlardan maksimum istifadə etmək və bu istifadə zamanı yaranacaq neqativ halların minimuma endirilməsinə çalışmaqdan ibarət olmalıdır.

Başqa fikirlərin mövcudluğu və onların təşviqinin vacibliyi, çoxvektorlu intensiv inkişaf imkanlarının genişliyi və bu kimi digər amillər, iqtisadi tədqiqatlarda tənzimləmənin yeri və roluna münasibətlərin dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Əlbəttə, direktiv planlaşdırmanın yaxın keçmişə dair nəticələri, digər tərəfdən bazar özünü tənzimləməsinin təsir gücü və geniş dairəsi də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bazar avtomatizmi (“görünməz əl”) və dövlət tənzimlənməsinin zaman və məkan parametrlərinin dəqiqləşdirilməsi, tənzimləmənin zəruri olduğu fəaliyyət dairələrinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir.

Qeyd olunanlar, maddi istehsalın inkişafının tənzimlənməsinin mövcud sisteminin səciyyələndirilməsi, o cümlədən:

- intensiv inkişafın tənzimlənməsi zəruri olan parametrlərinin seçiminin əsaslandırılması;
- intensiv və innovasiyalı inkişafın stimullaşdırılmasının hüquqi, maliyyə, institutsional vasitələrindən fəal istifadənin zəruriliyi baxımından xüsusi diqqətə layiqdir.

Əslində, belə yanaşma intensiv inkişafın tənzimlənməsi sistemi qarşısında duran əsas vəzifələrin icrası vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəlmişdir ki, bu da tədqiqatımızın predmetinə daxildir.

Maddi istehsalın inkişafının tənzimlənməsinin mövcud sisteminin xarakteristikası baxımından, təhlili zəruri olan göstəricilər sisteminin tərkibinə münasibətdə aşağıdakı yanaşmanı diqqətə layiq hesab edirik:

Natural ifadədə məhsul istehsalı və satışı; ümumi məhsul istehsalı (cari ilin qiymətləri ilə baza ilinin əsas qiymətləri ilə müqayisədə); satılmış məhsul (cari ilin qiymətləri ilə); aralıq istehlak xərcləri (cari ilin qiymətləri

ilə); yeni yaradılmış əlavə dəyər (cari ilin qiymətləri ilə); əlavə dəyər vergisinin artıq (yaxud çatışmayan) hissəsi; əlavə dəyər vergisindən başqa istehsala tətbiq edilən vergilər: əmlak və vəsaitin icarəyə verilməsindən və satışından əldə olunan gəlir; istehsala subsidiyalar; amortizasiya ayırmaları; icarə haqqının ödənilməsi; faiz ödəmələri; cəlb edilmiş işçilərin əmək haqqına və sosial sığortaya ödənişlər; xalis gəlir; əsas istehsal fondları; işçilərin orta illik sayı; orta aylıq əmək haqqı; əmək məhsuldarlığı; fondla silahlanma və fond verimi.

Bazar münasibətinin formalaşması və inkişafı dövründə qiymət amilinin önə çəkilməsi məqsədə müvafiqdir. İnkişafın tənzimlənməsinin fəaliyyətində olan mexanizmində qiymət amilinin imkanlarından istifadə səviyyəsi yüksəldilməlidir. Gələcək məhsulun istehsalı prosesinin etibarlı və güvənli maliyyələşdirilməsi zəmanətli qiymətlər sistemindən istifadəni nəzərdə tutur. Müsbət haldır ki, təklifin nizamlanması hesabına tənzimlənən və istehsalın subsidiyalaşdırılan ərzaqlıq buğdanın pərakəndə satış qiymətlərində həm istehsalçı, həm də son istehlakçı mənafeyi nəzərə alınır. Digər məhsulların qiymət tənzimlənməsində fəallığının artırılmasına ehtiyac vardır.

İstehsal xərclərinin səviyyəsi və strukturu inkişafın tənzimlənməsinin mövcud sisteminin səciyyələndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətli göstəricilərdir. Material xərcləri maddi istehsalın strukturunda ən böyük xüsusi çəkiyə malikdir və ümumi həcm təqribən yarısını təşkil edir.

İstehsal fəaliyyətinin maliyyə əsaslarının səciyyələndirilməsi sahənin inkişafının tənzimlənməsinin mövcud sisteminin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi baxımından vacib məsələdir. Milli iqtisadiyyatın inkişafının maliyyə aspektlərini əks etdirən göstəricilərin sayca çoxluğu və tərkibcə müxtəlifliyi, istehsal - maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan göstəricilər sistemində ümumiləşdirici göstəricini müəyyənləşdirməyi tələb edir. Məlum olduğu kimi, bu baxımdan məhsulların satışının rentabelliği göstəricisi öncül yer tutur.

Gəlirləri şərtləndirən amillərin təsirinin xarakteri və əhatə dairəsindən asılı olaraq, onların tənzimlənməsi zərurəti müəyyənləşdirilə bilər. Müvafiq mexanizmin hazırki vəziyyətdə təkmilləşdirmələrə ehtiyacı vardır. İlk növbədə, bu xərclərin kompensasiyası üçün daha dolğun informasiya bazasının istifadəsini, maliyyə axınlarının optimallaşdırılmasını və tranzaksiya xərclərinin azaldılmasını nəzərdə tutmalıdır.

Resurslardan istifadənin parametrik idarə olunması aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mövcud sisteminin səciyyələndirilməsi baxımından həlledici əhəmiyyətə malikdir. İslahatların istənilən mərhələsində kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar sahələrdə resurslardan istifadə mühitinin və mexanizmlərinin xarakteristikası tənzimlənmənin mövcud sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün həlli vacib məsələdir.

Mövcud tənzimlənmə sistemi torpaq bazarının formalaşması prosesinə sivil təsir imkanlarına malikdir. Bu imkan torpaqların iqtisadi qiymətləndirilməsi mexanizmindən səmərəli istifadə hesabına reallaşa bilər. Hazırda bu və ya digər sahədən əldə edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərinin torpağın qiymətində iştirakı ərazidə aparıcı sahənin orta məhsuldarlığı, əsas məhsulun dövlət satış qiyməti, məhsul vahidinin maya dəyəri, məhsul vahidinə düşən normativ gəlirdə öz əksini tapır. Araşdırmalar göstərir ki, fəaliyyətdə olan tənzimlənmə sistemi, torpağın iqtisadi qiymətləndirilməsi zamanı digər amillərlə yanaşı təsərrüfatçılığın təşkilati forması və ixtisaslaşma kimi amilləri nəzərə alınması da zəruridir.

Respublikanın regionlarının sosial - iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramının uğurlu icrası ərazi inkişafını dəstəkləməklə kənd rayonlarında yeni iş yerlərinin açılmasını daha da sürətləndirir. Həmin prosesin aqrar iqtisadiyyatın mövcud tənzimlənmə sisteminə təsiri və yeni yanaşmaların zəruriliyi hərtərəfli qiymətləndirilməlidir.

Transformasiya prosesləri geniş təkrar istehsalın tələblərinə adekvat struktur dəyişikliklərini şərtləndirməklə dövlətin sahələrarası və qismən sahədaxili əlaqələrin tənzimlənməsində rolunu artırır. Tənzimlənen bazar

iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan bu cəhət aqrar sahədə ixtisaslaşmanın tənzimlənməsi zərurətini bir daha üzə çıxarır.

İxtisaslaşmanın əsaslandırılması və praktikada yoxlanaraq korrektəedilməsi intensivləşmə şəraitinin tələbidir. Bazar münasibətləri şəraitində ixtisaslaşmanın könüllü xarakteri özünü obyektiv reqlamentlər mühitində təzahür edir. Haqqında danışılan reqlamentlər intesiv inkişafın tənzimlənməsi sisteminin prioritetlərində bazarın konyuktur parametrlərində və sairədə öz əksini tapır.

İntensiv inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılmasında səmərəli ixtisaslaşmanın və onun tənzimlənməsinin işlək mexanizminin yerini və rolunu müəyyənləşdirmək üçün, hər şeydən əvvəl milli aqrar sahədə fəaliyyət istiqamətləri səciyyələndirilməli və istehsalın strukturunun yaxşılaşdırılması imkanları müəyyənləşdirilməlidir.

İxtisaslaşma risklərin minimumlaşdırılmasının təsirli istiqamətidir. Belə ki, hər hansı məhsul və ya xidmət növü üzrə ixtisaslaşma azad sahibkarlıq şəraitində bazar risklərinin qarşılınması imkanlarını genişləndirir. İxtisaslaşma bazarda marketinq tədqiqatının nəticələrinə əsaslanmaqla müəyyənləşsə, bazar riskləri bir qədər azalır və müəssisələrin rentabelli fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaranır. Şübhə yoxdur ki, həmin şərait zəruri istehsal, emal, daşınma və satış infrastrukturunun formalaşdırılmasını tələb edir.

İnvestisiya proseslərinin tənzimlənməsi tədiyə qabiliyyətli tələbin yüksəldilməsində mühüm rola malikdir.İstehsalın intensiv inkişafına xidmət edən həmin proseslərinin tənzimlənməsi mexanizmi, təbii ki, investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsini, ümumilikdə əlverişli investisiya mühitini təmin etməlidir. İnvestisiya mühitinin təşəkkülündə həlledici rol oynayan makroiqtisadi amillər sırasında istehsal və resurs potensialı, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, milli valyutanın məzənnəsi, inflyasiya, vergi-gömrük rejimi, istehsal və sosial infrastruktur elementlərinin formalaşma səviyyəsi, ticarətin liberallaşma dərəcəsi və bir sıra digər amillər qeyd edilməlidir.

Araşdırmalar və qabaqcıl təcrübənin təhlili göstərir ki, dövlət tənzimlənməsi olmadan istehsalının intensivləşməsinin investisiyalaşmasında ciddi müsbət nəticələr əldə etmək mümkün deyildir.

2.3 İnformasiya infrastrukturunun təminat komponentləri

Müasir dünyada istifadə olunan texnologiya standartların daxil olduğu infraquruktura əsaslanır. İnformasiya infraqurukturu aşağıda qeyd olunan komponentləri özündə birləşdirir.

- şəbəkə və kommunikasiya texnologiyaları (NetWare);
- qrup şəklində fəaliyyətin təmin olunması üçün müxtəlif vasitələr (GroupWare). Bu özündə əməkdaşlıq proseslərin tənzimlənməsi (Collaboration Software) və koordinasiya (Coordination Software) üçün proqram təminatların məcmusunun (cəmin) əks etdirir;
- Korporativ bilik idarəetmə sistemi (Knowledge Management Systems);
- Müxtəlif mühitlərdə çalışan paylanmış proqram təminatlarının yaradılması üçün vasitələr (RADD). Bununla bağlı ən populyar texnologiya CORBA –dır ki, bu OMA (Object Management Architecture) idarəetmə sistemin istifadə edir;
- CALS-texnologiyaları (Continuous Acquisition and Life Cycle Support – informasiyanın davamlı əldə edilməsi və dayanıqlığa dəstək).

Müasir müəssisələrin bu komponentlərinə daha ətraflı baxaq.

İnformasiya şəbəkələrinin ierarxiya inteqrasiya səviyyəsi informasiya məkanına daxil olmaq üçün kifayət qədər xüsusi məhdudiyyətlər müəyyən edir. Qlobal şəbəkələrdə belə məhdudiyyətlər faktiki olaraq heç yoxdur. Korporativ və biznes tərəfdaşlıq şəbəkələrində onlar mövcuddur və korporativ istifadəçilərin və ya tərəfdaşların maraqlarını əks etdirir.

Kompüter şəbəkələrində lazımi uyğunluğu təmin etmək üçün xüsusi standartlar var ki, onlar protokollar adlanır. Beynəlxalq təşkilatlar ISO standartına uyğun olan bu protokollar açıq sistemlər OSI (Open Systems Interconnection) üçün baza etalon sistemdir. Şəbəkə protokolları - məlumatların ötürülməsi üçün

şəbəkə funksional blokları davranışı müəyyən sintaktik və semantik qaydalara əsaslanır. Bu metoda əsasən məlumatların düzgün istiqamətdə paylanması və informasiya mübadiləsi bütün iştirakçıları düzgün şərh edilməsi funksiyasını həyata keçirir.

İnternetdə müəssisələrin fəaliyyətin dəstəkləyən müxtəlif xidmətlərlə yanaşı World Wide Web (WWW) virtual dünya şəbəkəsin göstərmək vacibdir. WWW-in hipermətni dəstəkləməsi və müştərilərin digər proqramları ilə qarşılıqlı əlaqəsi, qlobal informasiya serverləri (Wide Area İnformasiya Serverlər), istifadəçi interfeysi (brauzerlər) Netscape Navigator, Internet Explorer, Mozilla FireFox, Google Chrome və s. virtual şəbəkənin geniş yayılmasına səbəb olublar. WWW vasitəsi ilə açıq informasiya serverindən (FTP-Server), elektron poçt, telekonfrans xidməti (müzakirə qrupları) və s. istifadə etmək mümkündür.

Web mühitin sənədlərixüsusi formatda yazılır və bu dil HTML (Hyper Text Markup Language) kimi məlumdur.HTML-lə genişlənməsi XML (extensible Markup Language) adlanır.

İnkişaf edən XML ilə bağlı texnologiyaları aşağıdakı siniflərə bölmək olar:

- informasiya resurslarının təsvir vasitələri (Resource Description Framework);
- xüsusi simvollarla riyazi sənədlərin təsvir vasitələri (Mathematical Markup Language);
- özündə multimedia materialları daşıyan sənədlərin təsvir vasitələri (Synchronized Multimedia İnteqrasiya Language);
- Data Control Language (DCL);
- elektron kommersiya dili(Open Trading Protocol).

Web texnologiyalarının geniş yayıldığını nəzərə alsaq virtual müəssisənin qurulması üçün ən uyğun interfeys kimi qəbul edilə bilər.Virtual müəssisə qrup fəaliyyətinin müşaətin aşağıdakı alətlər təmin edə bilər:

- Mesajlaşma sistemi (Message Systems);
- Kompüter telekonferans sistemi təmin edilməsi (Computer Conferencing);
- Qrup şəklində qərarın qəbul edilməsi üçün sistem (Group Decision Support Systems) və elektron toplantılar (Electronic Meeting Rooms);

- Birgə müəlliflik sistemi (CoAuthoring Systems) və arqumentlilik sistemi (Argumentation Systems);
- Koordinasiya Sistemi (Coordination Software).

Qrup işinin təşkili üçün sadə və ən çox istifadə edilən vasitələr (e-mail və elektron konfranslar) mesajlaşmadır. Bir informasiya məkanının formalaşdırılması üçün hypermedia və multimedia (Collaborative Hypermedia and Multimedia) vasitələrindən təkmilləşdirilmiş sistem kimi istifadə olunur. Bunlar qrupun qərar qəbul etmə vaxtı və seminarların sayının azaldılması, onların səmərəliliyinin artırılması təmin edən amillərdir. Birgə müəlliflik və arqumentlər sistemləri problemin həllini və danışıqlar proseslərini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Birgə müəlliflik sistemi orijinal ideyaların axtarışı ilə bağlı yaradıcı proseslər qrupunu dəstəkləməlidir. Koordinasiya sistemi qrupun individual qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə olunan sistemdir. Misal üçün, Workflows sistemi biznes prosesləri elə avtomatlaşdırmağa imkan verir ki, informasiya və ya tapşırıqlar təyin olunmuş prosedura əsasən bir iştirakçıdan digərinə ötürülür. Virtual müəssisənin effektivliyi istehsalın və idarəetmənin intellektuallaşdırılması dərəcəsi ilə müəyyən edilir.

Korporativ biliyin və təcrübənin sistemləşdirilməsi, biliklər bazaları, istehsal bilik bazasının qurulması, bilik mübadiləsinin asanlaşdırmaq sistemlərinin yaradılması, özünü qiymətləndirmə və hərəkət edə bilən ağıllı istehsal sistemlərinin inkişaf etdirilməsi modellərin yaradılmasını və istehsalda əldə edilmiş biliklərin idarə edilməsi sistemlərinin (Learning management systems-LMS) tələb edir. Virtual müəssisədə biliyin idarə olunması funksiyaların biliyin əldə edilməsinə, müştərək şəkildə məlumatların əlavə edilməsinə və müştərək şəkildə təşkilati biliklərin əldə edilməsi üçün mühitin yaradılması ilə xarakterizə etmək olar.

Hal-hazırda dünyada çoxlu Tədrisin İdarəetmə Sistemləri (LMS) mövcuddur. Ölkəmizdə də bu cür sistemlər var. Onlardan biri SİNAM şirkətinin ölkədə tətbiq etdiyi İMC şirkətinin məhsulu Clix sistemidir.

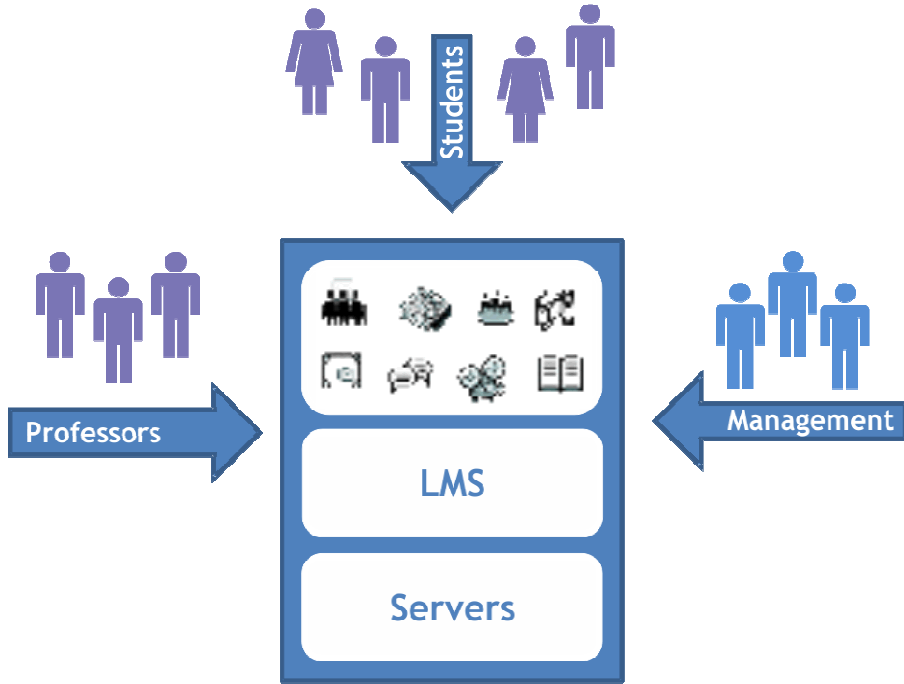
SİNAM şirkəti dünyanın qabaqcıl tədris prosesinin idarə edilməsi sistemlərindən birini – IMC şirkətinin məhsulu olan CLIX sistemini tətbiq edir. CLIX sistemi yüksək nailiyyət əldə etmək üçün universitetlərin və digər müəssisələrin təlim-tədris fəaliyyətlərinin planlı surətdə həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

"Gartner Magic Quadrant" reyting siyahısında tədrisin idarə edilməsi üzrə qabaqcıl sistem kimi qeyd olunmuş CLIX sistemi tədrisin idarə edilməsinə dair bütün prosesləri dəstəkləyir. Müxtəlif tələblərə cavab verən proqram dizaynı, fərdi komponentlərin sərbəst qoşula bilməsi, konfigurasiya parametrlərinin fərdiləşdirilə bilməsi, asan inteqrasiya, eləcə də saysız-hesabsız funksiyaların mövcudluğu CLIX sistemini əvəzolunmaz edir. CLIX sistemi vasitəsilə bütün tədris fəaliyyətlərini vahid, mərkəzi tədrisin idarə edilməsi sistemində birləşdirmək mümkündür.

Biznes-proseslərin inteqrasiyası resurslara qənaət etmək və tədris strategiyalarının effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. CLIX sistemi bütün tədris fəaliyyətlərini asanlıqla müəssisə ətrafında birləşdirir. Bizim missiyamız təlim və tədrisi asanlaşdırmaq, eyni zamanda ən mürəkkəb tədris ssenarilərini və inzibati prosesləri kompüterləşdirməkdən ibarətdir.

Şirkətlər üçün nəzərdə tutulmuş CLIX Enterprise, universitetlər və məktəblər üçün nəzərdə tutulmuş CLIX Campus və başlanğıc səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş CLIX Start proqram versiyalarını təqdim etməklə bütün ehtiyaclarınıza cavab verən tədris həllərini təklif edir.

Dünyanın qabaqcıl sistemlərindən biri olan CLIX sisteminin hazırda 4 milyon istifadəçisi var. Onun intuitiv görünüşü, fəaliyyəti, inteqrasiya imkanı və müxtəlif tələblərə cavab verməsi təhsil müəssisələri, orta ölçülü və iri beynəlxalq korporasiyalar tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunmasının səbəbidir. 24/7 rejimində beynəlxalq səviyyəli texniki dəstək, geniş inteqrasiya xidmətləri və proqram təminatının mütəmadi qaydada istifadəyə verilən yeni versiyaları sistemin üstünlüklərindəndir. Bu sistem əsasən təhsil müəssisələri, orta ölçülü müəssisələr və birdən artıq ölkədə nümayəndəlikləri olan beynəlxalq səviyyəli korporasiyalar tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunur.

CLIX sistemi vasitəsilə aşağıdakı elementləri asanlıqla təşkil etmək imkanı əldə edəcəksiniz:

- Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsi;
- Tədrisin məzmununun idarə edilməsi;
- Tədris prosesinin idarə edilməsi;
- Yoxlama və qiymətləndirmə;
- Virtual sinif otaqları;
- Səyahət və işgüzar səfərlər zamanı mobil tədris.

Paylaşılan resursların iştirakçıları virtual müəssisə resurslarından ibarətdir. Bütün resurslar obyektlər kimi təmsil olunur və onların xassələri, rabitə, nəzarət və əməliyyat əks olan lokal obyekt-yönümlü konseptual diaqram istifadə edilə bilər. Sonra lokal sxemləri və əlavə resursların birləşməsindən ibarət qlobal konseptual sxema bütün virtual müəssisə üçün yaradıla bilər. Belə bir konseptual sxem, digər informasiya mübadiləsi ilə yanaşı, informasiya infrastrukturunun təminat komponentinin metaməlumatının və biliyinin (Metadata and Knowledge Base) əsasını təşkil edir.

Lokal konseptual sxema qarşılıqlı obyektlərin və xidmətlərin, struktur və semantik nümayəndəliklərin adlarında olan fərqlərin uyğunlaşdırılması üçün vasitəçilik xidmətləri nəzərdə tutur. Bu xidmətlər virtual müəssisənin bilik bazasında saxlanılan qaydalar və məhdudiyyətlər təşkil edir.

Beynəlxalq konsorsium Obyekt Management Group (OMG) paylanmış hesablama sistemləri, spesifikasiyalar və paylanmış obyekt proqram təminatlarının yaradılmasına imkan verən platforma təklif edir. Onlara CORBA standartında olan arxitekturdan istifadə edilməsi təklif edilmişdir. O, müxtəlif avadanlıq və proqram təminatı ibarət bir kompüter şəbəkəsinin uyğunluğuna və obyektlərin qarşılıqlı təminatına şərait yaradır.

Hər hansı bir məsələnin həlli qarşılıqlı şəkildə təmsil olunur ki, müxtəlif kompüterlərdə olan obyektlər arasında əlaqə qurulsun. Obyekt sahəsini qarşılıqlı əlaqəli obyektlər termini ilə təsvir etmək üçün IDL (Interface Definition Language) istifadə edilir. Bunu həyata keçirilməsi istifadə olunacaq proqramlaşdırma dilindən asılı olmadan interfeys yaratmaq üçün imkan verir.

CORBA obyekt modeli müştəri və server arasında qarşılıqlı əlaqəni müəyyən edir. Obyekt –serverlər xidmətlər çoxluğundan ibarətdir ki, bunlar çoxlu müştərilər arasında bölünür.

OMA arxitekturası dörd əsas komponentlərdən ibarətdir ki, onları iki əsas sinfə bölmək olar: Sistem komponentləri və tətbiqi komponentlər

Sistem komponentləri aşağıdakılar aiddir:

- CORBA (Common Object Request Broker Architecture);
- Obyekt xidmətləri (Object Services).

Tətbiqi komponentlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Tətbiqi obyektlər;
- Universal alətlər.

Broker sorğu obyekt xidmətlər arasında münasibət qurur ki, bunlar obyektlərin yaradılmasına, hüquq səlahiyyətlərinə və s. məsuliyyət daşıyır.

CORBA standartının əsas hissələri aşağıdakılardır.

- Obyekt broker sorğusu ORB (Object Request Broker);

- İnterfeysin təsvir edilmə dili IDL (Interface Definition Language);
- Obyekt Adapter OA (Object Adapter);
- RepoziTORiya interfeysi IR (Interface Repository).

Tətbiq sahəsindən asılı olmayaraq bütün informasiya sistemləri eyni komponent toplusundan ibarətdir. Bunlar funksional komponentlər, verilənlərin emalı sistemi komponenti və təşkilati komponentləridir. Bu komponentlərin hər biri informasiya sisteminin ayrı-ayrı tapşırıqlarını (idarəetmə funksiyasını, verilənlərin emalının tipik əməllərinin reallaşdırılmasını, informasiya üzərində müxtəli əməllər və s.) yerinə yetirir. İnförmasiya sistemi idarəetmə funksiyasını reallaşdırılmasına xidmət edir. Bunun üçün o, müxtəlif səlahiyyətli işçiləri idarə olunacaq obyekt haqqında informasiya ilə təmin edir, toplayır, çevirir, ötürür və emal edir. Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək informasiya sisteminə aşağıdakı tərifini vermək olar. "İnförmasiya sistemi idarəetmə funksiyasını reallaşdırmaq məqsədi üçün müxtəlif səlahiyyətli istifadəçiləri (işçiləri) idarə olunan informasiya ilə təmin edən, toplayan, ötürən və emal edən kommunikasiya sistemidir".

İnförmasiya təhlükəsizliyinin təminat komponentləri aşağıdakılardır:

- informasiya fəzasının təhlükəsizlik vəziyyəti – bu zaman vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin maraqları naminə informasiya fəzasının formalaşması və inkişafı təmin edilir;
- informasiya infrastrukturunun təhlükəsizlik vəziyyəti – bu zaman informasiya yalnız öz təyinatı üzrə istifadə edilir və istifadə edildiyi zaman sistemə (obyektə) mənfi təsir göstərmir;
- informasiyanın özünün təhlükəsizlik vəziyyəti – bu zaman informasiyanın tamlıq, konfidensiallıq və əlyətərlilik kimi xassələrinin pozulması istisna edilir və ya olduqca çətinləşir.

İnförmasiya sahəsində dövlətin maraqlarına ən ciddi təhdid mənbəyi "informasiya silahının" nəzarətsiz yaradılması, yayılması və bu sahədə "informasiya müharibəsinin" aparılması cəhdləridir. İnförmasiya sistemləri və şəbəkələri ilə əlaqəli hücum və müdafiə əməliyyatları sürətlə inkişaf edir,

informasiya əməliyyatları müasir silahlı qüvvələrin hərbi doktrinalarında artıq özünə yer tapmaqdadır.

Elektron informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin elmi problemlərini humanitar, elmi-texnoloji və kadr təminatı məsələləri kimi üç əsas istiqamətdə qruplaşdırmaq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya təhlükəsizliyinin elmi-texnoloji komponenti nisbətən ətraflı və əsaslı, humanitar komponenti isə olduqca zəif tədqiq edilib. Lakin aparılmış elmi tədqiqatlar əsasən korporativ şəbəkə miqyasını nəzərdə tutur, qlobal informasiya cəmiyyəti mühitində e-dövlətə heterogen korporativ şəbəkələrin məcmusu kimi baxıldıqda belə mövcud texnoloji həllərin yetərsiz olmasını etiraf etmək lazımdır. Çünki belə mürəkkəb sistemdə yalnız miqyasın böyüməsi və komponentlərin bircins olmaması nəticəsində bir sıra keyfiyyət dəyişiklikləri meydana çıxır:

- komponentlərin sayı artır, nəticədə sistemin mümkün vəziyyətlərinin sayı dəfələrlə artır;
- təhlükəsizlik perimetrinin müəyyən edilməsində çətinliklər meydana çıxır, bəzi hallarda bu perimetri müəyyən etmək mümkün olmur;
- sistemin komponentləri arasında kanalların vəziyyətinə nəzarət etmək mümkün olmur;
- şəbəkənin müxtəlif seqmentlərində resursların istifadəsinə və deməli, mühafizəsinə müxtəlif tələbləri nəzərə almaq lazımdır (məsələn, nüvə seqmenti və periferiya seqmenti).

Əlbəttə yuxarıda sadalanan faktorların çoxu informasiya təhlükəsizliyi modellərinin qurulmasına ənənəvi yanaşmaların böyük miqyaslı paylanmış sistemlər üçün tətbiqi zamanı meydana çıxır. Qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşması nəticəsində informasiya təhlükəsizliyi üçün tamamilə yeni modellər işləməyi tələb edən mühüm konsepsiyalar və faktorlar da meydana çıxmışdır. İnformasiya təhlükəsizliyi üzrə elmi-tədqiqat problemlərini analiz etmək üçün bu faktorları nəzərə almaq vacibdir.

Fəsil III. Tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun təkmilləşməsi

3.1 İqtisadi tənzimləmədə informasiya münasibətlərinin inkişaf meyilləri

“Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri” və “Büdcə sistemi haqqında” proqramları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları”na uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Konsepsiya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq etdiyi “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına və “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı”na təsdiq edilmiş sahə inkişaf proqramlarına əsaslanmışdır.

Konsepsiyanın əsas məqsədi azad rəqabətli, məhdud resursların səmərəli bölünməsinə təmin edən sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının inkişafına, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin müasir forma və metodlarını tətbiq etməklə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasının sürətlənməsinə, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına, tam məşğulluğa, gəlirlərin ədalətli bölünməsinə, ətraf mühitin qorunmasına və nəticədə dayanıqlı iqtisadi inkişafa və əhəlinin layiqli həyat səviyyəsinə nail olmaqdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası üzrə müəyyən edilmiş hədəflər nəzərə alınmaqla, 2014-2017-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı siyasətinin aşağıdakı prioritet vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması;
- milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın diversifikasiyasının sürətləndirilməsi;
- qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması;
- regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi;
- sosial yönümlü siyasətin davamlılığının təmin edilməsi.

Eləcə də, bu sənəd Azərbaycan Respublikasının 2014-2017-ci illərdə iqtisadi və sosial inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən etməklə əsas makroiqtisadi göstəricilərin, o cümlədən ÜDM-in (real artım, deflyator indeksi, dövlət və qeyri-dövlət sektorunun, neft və qeyri-neft sektorunun payı, onların artım və deflyator indeksləri), ÜDM-in istehsal strukturunun (onların artım və deflyator indeksləri, ümumi buraxılışı, aralıq istehlakı, əlavə dəyəri), ÜDM-in sahə strukturu (onların artım və deflyator indeksləri), o cümlədən respublikada istehsal olunan əsas məhsul növlərinin sahələr üzrə natural göstəricilərinin, əsas kapitala daxili və xarici investisiyaların (onların strukturu və real artım sürətləri), əhalinin pul gəlirləri, xərcləri və onların artım sürətlərinin, orta aylıq əmək haqqının (onların iqtisadiyyatın sahələri, dövlət və qeyri-dövlət sektoru, büdcə və qeyri-büdcə təşkilatları, neft və qeyri-neft sektoru üzrə səviyyəsi və artım sürətləri), əhalinin məşğulluq göstəricilərinin (onların iqtisadiyyatın sahələri, dövlət və qeyri-dövlət sektoru, büdcə və qeyri-büdcə təşkilatları, neft və qeyri-neft sektoru üzrə sayı və artım sürətləri), əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi və artım sürətinin, idxalın və ixracın proqnoz göstəricilərini özündə əks etdirir.

XXI əsrdə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçid və onun qurulması, “Elektron hökumət”in formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sayəsində sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə və gələcəkdə İKT-nin əhəmiyyəti ön plana keçməklə, ölkənin milli fəaliyyət və elektron strategiya sahəsindəki proqramların əsas müddəalarını təşkil etmişdir. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən İKT sektorunun inkişafı neft və qaz sənayesindən sonra ikinci prioritet sahə kimi müəyyən edilmişdir.

İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının 2014-2017-ci illərdə inkişaf strategiyasının əsasını “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”ya uyğun olaraq İKT-dən geniş istifadə etməklə ölkənin demokratik inkişafını təmin etmək, sahənin gələcək inkişafı üçün islahatların aparılmasının effektiv mexanizminin formalaşdırılması və global informasiya fəzasına inteqrasiyanın genişləndirilməsi təşkil edir.

Bu strategiya aşağıdakı vəzifələri və məqsədləri əhatə edir:

- vətəndaşların və sosial institutların məlumat almaq, onu yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarının təmin edilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması;
- səmərəli, şəffaf və nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsi və yerli özünü idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün “Elektron hökumət”in yaradılması;
- inkişaf etmiş informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, vahid milli elektron informasiya məkanının formalaşdırılması, informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi;
- ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və “Elektron hökumət” infrastrukturunun baza komponentlərinin yaradılması;
- ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası;
- yüksəksürətli optik və simsiz texnologiyalara əsaslanan, əhaliyə və iqtisadiyyata multimedia xidmətlərinin göstərilməsini təmin edən telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması;
- milli telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi əsasında innovasiya proseslərinin və yüksək elmi texnoloji sıçrayışın gerçəkləşməsi;
- milli proqram vasitələrinin yaradılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları məhsulları istehsalının (İKT sənayesinin) inkişaf etdirilməsi.

Yaxın illərdə əhalinin bütün kateqoriyalarının, o cümlədən məhdud imkanlı qrupların “Elektron hökumət” infrastrukturundan və xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, müasir çıxış vasitələrinin, o cümlədən mobil şəbəkələrin, məlumat köşklərin, zəng mərkəzlərinin, interaktiv rəqəmsal televiziyanın tətbiqi təmin olunacaqdır.

“Elektron hökumət”də dövlət qurumları, dövlət-vətəndaş, dövlət-biznes əlaqələrinin operativliyinin təmin edilməsi, informasiya sistemlərinin səmərəli istifadəsi üçün Milli Super Kompüter Mərkəzinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Yüksək texnologiyalar texnoparklarının yaradılması layihələrin gerçəkləşməsi məqsədilə elektron avadanlıqlar və proqram təminatı məhsullarının istehsalını və ixracını təşviq edən innovativ mühitin yaradılması, məlumatların ötürülməsi üçün beynəlxalq mərkəzin (DATA Center) yaradılması, kiçik və orta

sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün texnoloji innovasiyanın stimullaşdırılması, yerli və beynəlxalq İT şirkətlərinin, eləcə də xarici investisiyaların cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır.

Eyni zamanda, ucuz, keyfiyyətli və genişzolaqlı internetdən istifadənin genişləndirilməsi, e-ticarət, e-bazar sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün tələb olunan güclü və dayanıqlı informasiya infrastrukturunun yaradılması məqsədilə “Transmilli Avrasiya Super İnformasiya Magistralı” layihəsinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Layihənin icrası Avrasiya regionu ölkələri arasında rəqəmsal uçurumun aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün əlavə imkanlar yaradacaqdır.

Genişzolaqlı telekommunikasiya xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi işlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın internet seqmentinin alternativ əsaslarla dünyanın yüksəksürətli fiber-optik supermagistrallarına – “backbone”lara qoşulma imkanlarını genişləndirəcək, internet dayanıqlığını təmin edəcəkdir.

Qlobal internet şəbəkəsinə çıxış infrastrukturunun genişləndirilməsi, ölkənin müasir kabel və simsiz internet şəbəkəsinin yaradılması Azərbaycanın bütün yaşayış məntəqələrində stasionar telefon çəkilişinə və sürətli internetə olan tələbatın tam ödənilməsi, 4G xidmətlərinin genişləndirilməsi, Wi-Fi texnologiyasından istifadə etməklə genişzolaqlı və intellektual xidmətlərin göstərilməsi üçün imkan yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu yaradılmışdır. Fondun yaradılması informasiya texnologiyaları sahəsində istehsal yönümlü fəaliyyətin stimullaşdırılmasına, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə təkan verərək, İKT sektorunda innovasiyaların geniş tətbiqini təmin edəcəkdir.

“Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli 27 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. 2013-cü ildə ilk milli telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmış, yaxın illərdə digər telekommunikasiya və zondlama peyklərinin kosmik fəzaya çıxarılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı üzrə çoxfunksiyalı super kompüter mərkəzinin yaradılması, telekommunikasiya peykinin istismarı və idarə edilməsi məqsədilə yaradılmış “AzərSpace” ASC üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, kosmik sənayenin müxtəlif sahələrinin yaradılması və inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

2014-2017-ci illərdə rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı çərçivəsində özəlləşdirməyə açıq elan edilmiş rabitə müəssisələrinin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiya və idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, bazar rəqabətinin formalaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

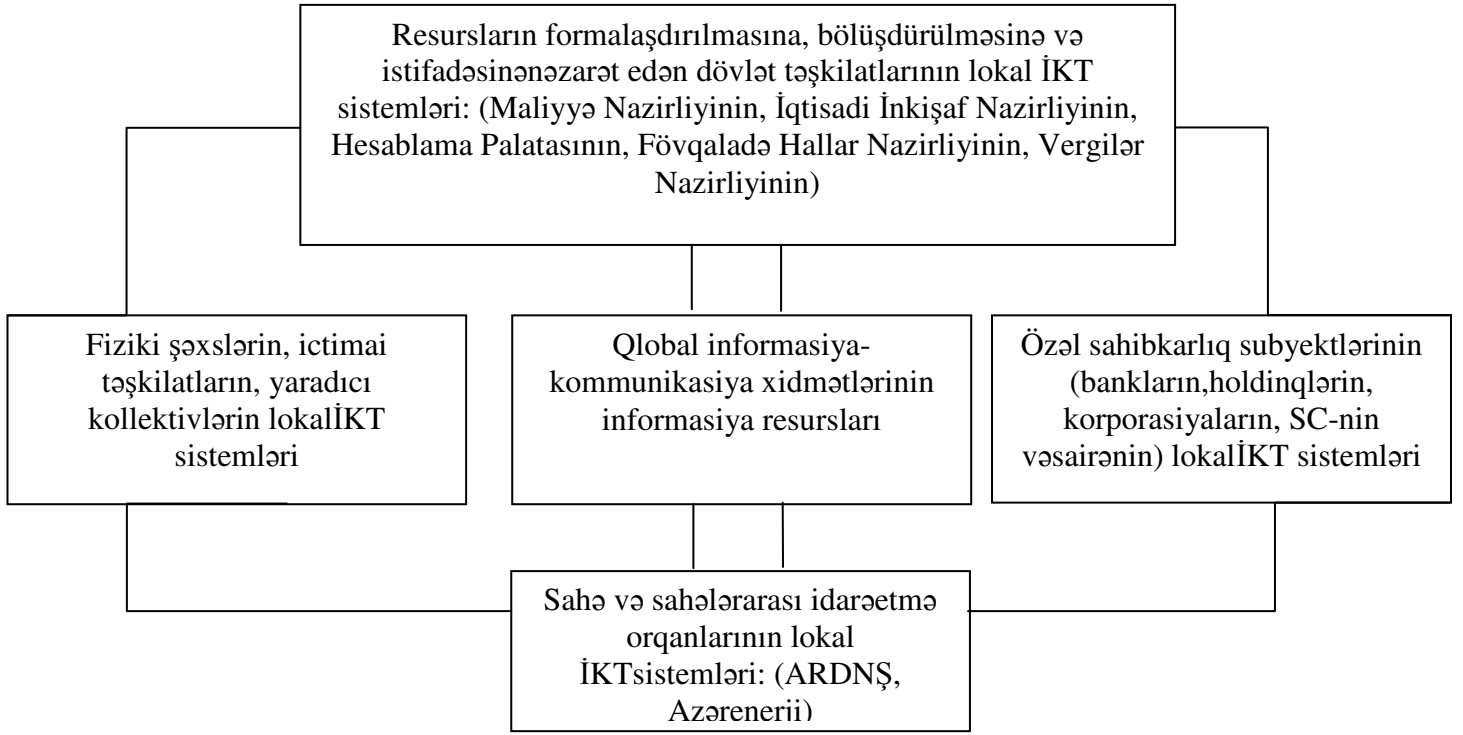
Telekommunikasiya operatorlarının şəhərlərarası arabağlantılarının texniki qoşulma və trafik mübadiləsinin maliyyə aspektlərinin tənzimlənməsi, operatorların şəbəkələrinə telekommunikasiya provayderlərinin qoşulması və əlaqələndirilməsi, inhisarçı vəziyyətdən sui-istifadə hallarının müəyyən edilməsi və belə halların qarşısının alınması üçün tənzimləmə mexanizmlərinin təsbit edilməsi məqsədilə Azərbaycanda rabitə sahəsində müstəqil tənzimləyici qurumun yaradılması nəzərdə tutulur.

Bütün qeyd olunan tədbirlər və müvafiq proqramlar çərçivəsində həyata keçirilən işlər aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan yaradacaqdır:

- dövlət orqanlarının inzibati prosedurlarının optimallaşdırılması və onların informasiya sistemləri və resurslarının inteqrasiyası;
- dövlət orqanlarının vahid təhlükəsiz şəbəkə infrastrukturunun təşkili;

- dövlət orqanlarının elektron xidmətlərinə operativ çıxışı təmin olunaraq, geniş ictimai internet məntəqələri infrastrukturunun yaradılması;
- ölkənin global informasiya məkanına daxil olmaqla “rəqəmsal uçurum”un aradan qaldırılması;
- mədəniyyət, təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə dövlətin keçirdiyi sosial yönümlü tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması;
- İKT sahəsində tənzimləmə sisteminin və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhəlinin İKT sahəsində bilik və kadr hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- televiziya yayımı keyfiyyətinin yüksəldilməsi və əhəliyə göstərilən kütləvi informasiya vasitələri xidmətlərinin genişləndirilməsi;
- dövlətin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Respublikamızda elektron hakimiyyət sahəsində hələlik ayrı-ayrı dövlət strukturlarında elektron texnologiyaların qismən tətbiqi və mövcud idarəetmə sistemlərindən tədricən elektron idarəetməyə keçid mərhələsi hökmranlıq edir. Lakin respublikamızın inkişaf etmiş dünya ölkələri ilə əlaqələrinin genişlənməsi, mötəbər təşkilat və qurumlara inteqrasiyası elektron dövlət, elektron idarəetmə texnologiyalarının daha sürətlə, məqsədyönlü surətdə effektiv tətbiqini tələb edir. Digər tərəfdən beynəlxalq əlaqələrin informasiya dəstəyi də bu prosesin sürətləndirilməsi və ona xüsusi diqqət ayrılmasını gündəmə gətirir. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz elmi cəmiyyətlərin, hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının, biznes-strukturun, qeyri-hökumət təşkilatlarının kooperasiyası və koordinasiyası ölkəmizdə, eləcə də onun regionlarında informasiya cəmiyyətinin müasir tələblərə uyğun inkişafına, informasiya siyasətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə və sonda elektron dövlətin geniş fəaliyyətinə zəmin yaradacaq.

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasının elektron qlobal informasiya-kommunikasiya xidməti sisteminin modeli (arxitekturası)

Elektron dövlət qeyd olduğu kimi elə dövlətdir ki, burada dövlət idarəetməsinin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün istifadə olunan əsas amil informasiya texnologiyalarıdır. Başqa sözlə, elektron dövlət özündə hökumətin vətəndaşlara daha çox açıq olmasını, onun fəaliyyətinin səmərəli və hər bir hərəkətə görə hesabat verməsini təmin etmək məqsədilə lazımi dəyişikliklərin aparılması üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadəni əks etdirir.

Dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və ondan istifadə imkanlarının artması ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, öz hüquqlarını qoruması, sərvətlərdən layiqincə yararlanması, bütün dəyərlərdən bərabər pay alması imkanlarını yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, elektron hakimiyyətin qurulması istiqamətində yerinə yetiriləcək proqramda iki əsas istiqamət nəzərdə tutulmuşdur. Bunlardan birincisi dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasındakı əlaqələrin demokratik prinsiplər üzrə qurulmasına, şəffalığın, bərabərliyin və hüquqların tam təmin olunmasına nail olmaq məqsədini daşıyır. İkincisi isə ölkənin iqtisadi inkişafının aparıcı

qüvvəsi olan, insanların rifah halının yüksəlməsinə, ölkənin siyasi və iqtisadi qüdrətinin artırılmasında xüsusi əhəmiyyəti olan biznesə aiddir.

Hal-hazırda Avropa İttifaqı tərəfindən vətəndaşlara və biznesə göstərilən 20 əsas elektron xidmət nəzərdə tutulur. Bu xidmətlərdən 12-si vətəndaşlara, 8-i isə biznesə aid edilir.

Vətəndaşlar üçün baza elektron xidmətlər aşağıdakılardır:

- gəlir vergisinin deklarasiyası;
- məşğulluq xidmətinin köməyi ilə iş axtarışı;
- sosial yardımın rəsmiləşdirilməsi (uşağa və işsizliyə görə yardım, tibbi xidmətlərə görə xərclərin ödənişi, təhsilə görə ödəniş);
- şəxsi sənədlərin rəsmiləşdirilməsi (pasport, sürücülük vəsiqəsi və s.);
- avtomobilin qeydiyyatına salınması (təzə, istifadə olunmuş, xaricdən gətirilmiş);
- tikintiyə görə ərizənin verilməsi;
- polisə informasiyanın verilməsi (məsələn oğurluq haqqında və s.);
- ictimai kitabxanalardan istifadə (kataloqlara daxil olma, axtarış sistemləri);
- şəhadətnamələrin rəsmiləşdirilməsi (doğum haqqında, nigah haqqında);
- tədris müəssisəsinə daxil olmaq üçün ərizənin verilməsi;
- yaşayış yerinin dəyişməsi haqqında məlumat;
- tibb ilə əlaqədar xidmətlər (interaktiv məsləhətlər, müxtəlif müəssisələrdə tibbi xidmətdən istifadə, konkret tibbi müəssisədə müalicənin alınması və s.);

Avropa İttifaqının biznes üçün nəzərdə tutulan baza elektron xidmətləri aşağıdakılardır:

- qulluqçulara sosial ayırmaların rəsmiləşdirilməsi;
- korporativ vergilərin deklarasiyası;
- əlavə dəyər vergisinin rəsmiləşdirilməsi (deklarasiya, xəbərdarlıq);
- yeni müəssisələrin qeydiyyatı;
- statistik verilənlərin ötürülməsi;
- gömrük deklarasiyası;

- ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar icazələrin alınması;
- dövlət tədarük sisteminin fəaliyyəti.

Göstərilən proqram müddələrinin həyata keçirilməsi hüquqi, maliyyə əsasları ilə bərabər ölkədə texniki təminatın da yüksək səviyyədə olmasını tələb edir. Əslində bu müddələrin yerinə yetirilməsi informasiya texnologiyaları vasitələrinin ölkə daxilində istehsalının müasir tələblər səviyyəsində təşkilindən, bu sahədə çalışacaq mütəxəssislərin yetişdirilməsini və ölkə qanunlarına istinad edilərək elektron məkanın mühafizəsi qaydalarının, təhlükəsizliyin təmin olunması prinsiplərinin işlənilib hazırlanmasında mütləq, operativ qanunların hazırlanması və qəbulunu tələb edir.

Əgər yaradılmış elektron hökumət effektiv fəaliyyət göstərərsə və onun təşkili yuxarıda qeyd olunmuş standartlara uyğun olarsa, istehlakçı mövcud problemin həllində hansı hökumət və ya dövlət idarəsinin iştirak etdiyində maraqlı olmur. Başqa sözlə istifadəçinin problemi “bir pəncərə” prinsipi ilə elektron hökumət tərəfindən həll edilir. Bu isə nəticə etibarlı ilə süründürməçiliyin və bürokratiyanın aradan qaldırılması, dövlət orqanlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsini və demokratik dəyərlərin daha yüksəkdə durmasını təmin edir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, ixtiyari dövlətdə elektron hökumətin xidmətlərinin tətbiq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı xarakteristikalarla müəyyənləşdirilir:

- hökumət strukturlarının təşkilatı hazırlığı, dövlət funksiyalarının standartlaşdırılması, reqlamentləşdirilməsi, əhaliyə və biznesə dövlət xidmətlərinin göstərilməsi səviyyəsi;
- ölkədə internet-infrastrukturun inkişafını, elektron dövlət informasiya resursları və sistemlərini, lazımi infrastrukturun mövcudluğunu nəzərə alan informasiya-texnoloji hazırlıq səviyyəsi;
- ölkə əhalisinin və biznesin interaktiv hökumət xidmətlərindən istifadəyə hazırlığı səviyyəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda İKT-ları sahəsində son illərdə baş verən yüksəliş, ölkəmizin həm regionda, həm də MDB məkanında İKT-ları

sahəsində öndə gedən ölkələrdən biri olması, eləcə də Respublika Prezidenti tərəfindən elektron ticarət, elektron dövlət və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində İKT-larının tətbiqinin genişləndirilməsi sahəsində verdiyi fərmanlar, qəbul edilmiş qərarlar elektron hakimiyyətin dünya standartları çərçivəsində təşkili və inkişafına münbit şərait yaradır. Lakin bütün bunlarla yanaşı informasiya cəmiyyəti texnologiyalarının cəmiyyətdə yayılması daha çox əhalinin interaktiv servise tələbatından, İnternetdən istifadə imkanlarından, vətəndaşların rifahından və ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafından asılıdır.

3.2 İnformasiya infrastruktur şəbəkəsinin iqtisadi tənzimləmədə rolunun artırılması

Bu gün hər kəsə aydındır ki, informasiya cəmiyyətinə gedən yol bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yoldur. Bu irəliləyiş mövcud təsəvvürlərin çoxunu dəyişir. İnformasiya texnologiyalarının müasir imkanları istənilən ölkədə regionlararası və qlobal əlaqələrin genişlənməsinə kömək edir. Son illərdə dünya ölkələrinin hökumətləri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə ilə öz işlərinin keyfiyyətini və səmərəliliyini yüksəldirlər. Hökumətin fəaliyyətində elektron imkanlardan istifadə üzrə proqramlar və bu istiqamətdə aparılan cəhdlər beynəlxalq aləmdə “e-Government” adını almışdır. Artıq dünya təcrübəsi göstərir ki, İKT-nin tətbiqi vətəndaşlar və biznesə dövlət orqanlarının yüksək keyfiyyətli xidmətlərindən istifadə etməyə və bu xidmətlərin dəyərinin azaldılmasına səbəb olur. “e-Government” termini “Elektron hökumət” kimi tərcümə edilir. Əslində tam düzgün tərcümədə bu termin “elektron dövlət” mənasını verir. “Elektron hökumət” terminində hakimiyyətin yalnız bir qolu olan icra strukturları əks olunur. Lakin “elektron dövlət”, “elektron hakimiyyət” və ya “elektron idarəetmə” terminləri bütün dövlət strukturlarını əhatə edir.

İnformasiya texnologiyalarına investisiya qoyuluşlarının effektivliyinin və onların iqtisadi inkişafda xüsusi əhəmiyyəti olan informasiya sistemlərin inkişafında rolunun qiymətləndirilməsi məqsədilə hal-hazırda müxtəlif yanaşmalar

mövcuddür. Bu yanaşmalardan birinci qrupa daxil olanları ölkənin, regionun və ya ayrılıqda götürülmüş müəssisənin mövcud vəziyyətinin nəzərə alınması ilə ayrı-ayrı göstəricilərə və aspektlərə görə qiymətləndirilməsi üsulları aid edilir. Burada adətən, informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə birbaşa təsirə malik qalan ənənəvi maliyyə əmsallarının hesablanması və müqayisəli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Lakin qeyd edək ki, bu cür yanaşma informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticələrinin tam qiymətləndirilməsinə imkan vermir.

İkinci qrup yanaşmada ekspert üsullarından istifadəyə üstünlük verilir. Bu üsuldan istifadə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əldə olunacaq gəlirlərin təqribi də olsa əvvəlcədən müəyyən olunması mümkündür. Lakin belə üsulun tətbiqi xüsusi bilik və vərdislərə malik olan informasiya sistemləri ilə işləmə bacarığına malik mütəxəssislərin olmasını tələb edir ki, bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və ya İKT-nin inkişafının ilkin mərhələsində olan ölkələrdə bir çox problemlərin meydana çıxması ilə müşayiət olunur.

İT-nin tətbiqinin iqtisadi inkişaf üçün nə dərəcədə səmərəli olmasını müəyyənləşdirmək və itkilər olmadan istehsalı davam etdirmək məqsədilə istifadə olunan digər yanaşmaya balans üsullarının tətbiqini aid etmək olar. Balans üsulları qrupuna “xərclər-gəlir”-in təhlili (CBA), mülkün məcmu dəyəri (TCO), İT-büdcə, informasiya nəzəriyyəsinin iqtisadi üsulunu (İE) aid etmək olar. Balans üsulu bir tərəfdən tətbiq olunan və ya olunacaq informasiya texnologiyalarına cəkiləcək xərclər haqqında, digər tərəfdən isə onların tətbiqi ilə yaranacaq problemlər haqqında məlumatların əldə edilməsinə imkan verir. Qeyd edək ki, balans üsulunun tətbiqi istifadəçiyə məlumatlarla birgə İT-nin tətbiqinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan büdcəni hazırlamağa, onu iş prosesində dəyişməyə və ya düzəlişlər etməyə, xərcləri ayrı-ayrı maddələr üzrə təhlil etməyə və görməyə, bir çox problem və çatışmamazlıqları əvvəlcədən müəyyənləşdirməyə imkan verir.

İT-nin tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində kompleks üsullardan da geniş istifadə edilir. Bu üsullar əslində yuxarıda qeyd olunan müxtəlif üsulların bir neçəsinin birgə istifadəsini nəzərdə tutur. Bütün bunlarla yanaşı səmərəliliyin

qiymətləndirilməsində hansı üsuldan istifadə olunması konkret şərait və tələbata görə müəyyənləşdirilir.

İT-nın iqtisadiyyata tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yalnız ilkin mərhələdə və prosesin müəyyən mərhələsində deyil ümumilikdə hər bir mərhələdə aparılması daha məqsədəuyğundur. Məhz üsulların belə tətbiq forması sürətlə dəyişən, yeniləşən İT-larının düzgün istifadəsinə imkan verir.

Dünya ölkələrinin inkişafında İKT-nın rolunun əhəmiyyəti ildən-ilə dəyişir. Bunu İKT-nın tətbiq istiqamətlərinin dəyişməsi və yeniləşməsində də görmək olar. İKT-nın ABŞ-da ilkin geniş tətbiq sahəsi hərbi sahə olmuşdur. Lakin illər keçdikcə mülki sahədə İKT-nın tətbiqinə və onun inkişaf etdirilməsinə büdcə xərcləri artırılmış və ümumi iqtisadi inkişafda yüksək nəticələrin əldə olunmasının təməli qoyulmuşdur. 2008-ci ildə aparılan araşdırmalara görə 1998-2007-ci illərdə ABŞ-da İT-larının inkişafına çəkilən ümumi büdcə xərcləri 39 mlrd. dollardan 65 mlrd. dollara qədər artmışdır. Lakin mülki sahədə İKT-larının inkişafına büdcə ayırmaları ilə hərbi sahəyə büdcə ayırmaları 1998-2000-ci illərdə eyni olsa da sonrakı 2001-2007-ci illərdə mülki sahəyə ayrılan xərclər hərbi sahədən çox olmuşdur. Bu fərq 2001-ci ildə mülki sahədə 21 mlrd. dollar olduğu halda, hərbi sahədə 20 mlrd. dollar, 2007-ci ildə isə fərq artaraq, artıq mülki sahədə 35 mlrd. dollar, hərbi sahədə isə 30 mlrd. dollar olmuşdur. Büdcə xərclərinin bölgüsünün bu cür dəyişməsi mütəxəssislər tərəfindən ölkədə iqtisadi inkişafın İKT-larından asılılığının artması və müasir tələbatda bu sahənin aparıcı rolunun yüksəlməsi ilə izah edilir.

İKT-larının iqtisadi inkişafda rolunun dünya ölkələrində müxtəlifliyi həmin texnologiyaların, informasiya məhsullarının, yəni həm texniki vasitələrin, həm proqram vasitələrinin, həm də informasiya xidmətlərinin istehsalı və istehlakında olan fərqlər də şərtləndirir. Belə ki, İKT-nın istehsalında aparıcı rola malik ölkələrdə bu inkişaf və təsir daha güclü hiss edilir. Digər ölkələr isə həmin texnologiya və məhsulları idxal etdiklərindən ölkənin iqtisadi inkişafında onların rolu aşağı səviyyədədir. Bu hər şeydən əvvəl texnologiyaların istifadəsinin daha baha başa gəlməsi, beləliklə də xərclərin yüksəkliyi ilə izah edilir.

İqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunun tətbiqi müasir dünyanın inkişafında material faktorların rolunu dəyişir. Əgər ənənəvi cəmiyyətdə başlıca mövqe material dəyərlilərin istehsalı və bölüşdürülməsi, eləcə də bu proseslərlə əlaqədar münasibətlər idisə, yeni cəmiyyətdə birinci yerə informasiyanın yığılması emalı və ötürülməsi çıxır. Beləliklə, iqtisadi proseslərin material dəyərlilərə yönəlmiş istiqaməti, informasiyalaşmış inkişaf istiqamətinə yönəlir. Müasir dövrdə İKT-nın tətbiqi hər bir müəssisə rəhbərinin qarşısında vəsaitlərin istehsalın artırılmasına və ya informasiya sistemlərinin yaradılmasına qoyulması problemini qoyur. Çünki bu gün istənilən müəssisə bazarda öz yerini saxlamaq üçün effektiv işləyən informasiya sistemində malik olmalıdır. Məhz İKT-nın tətbiqi ilə yaradılmış effektiv informasiya sistemləri müəssisə daxilində avtomatlaşdırılmış sistemlərlə idarəetmə və istehsalı təşkil etməklə, həm də xarici informasiya resurslarına yol açır. Hazırda hər bir müəssisə üçün məhsul bazarı, rəqiblərinin maliyyə vəziyyəti, dünya bazarı göstəricilərinin dinamikası haqqında məlumatlara malik olmadan mövcud təsərrüfat məsələlərini həll etmək mümkün deyil.

Keçən əsrin 70-ci illərində elektron hesablama texnikasının geniş miqyasda iqtisadiyyata nüfuz etməsi müəssisələrarası əlaqələrin genişlənməsinə, yuxarı təşkilatlar qarşısında hesabatların verilməsində əmələ gələn problemlərə demək olar ki, son qoydu. Lakin XX əsrin sonunda İKT-larının yeni vasitələrinin istehsalı və tətbiqi idarəetmə və əlaqələrin yaradılmasında yeni dövrün başlanğıcını qoydu. Əgər əvvəlki illərdə müvəffəqiyyətlə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərindən (AİS) istifadə önə çəkilsə, artıq daha geniş imkanlı informasiya sistemlərinin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi. İnformasiya sistemlərinin tətbiqi müəssisələrə təkcə daxili idarəetməni avtomatlaşdırmağa, ehtiyatlardan düzgün istifadəyə deyil, həm də rəqib müəssisələr və əlaqəli olduğu təşkilatlarla qurulan münasibətlərdə yeni imkanlar əldə etdilər. Bu sistemlərin tətbiqi, xammal və materialların müxtəlif mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi, ən yaxşı variantın qısa müddətə seçilməsi, məhsul bazarının miqyasının genişlənməsi, yeni məhsul çeşidlərinin müəyyən edilməsi, istehsal olunmuş məhsula bazarda olan tələbatın öyrənilməsi, rəqabətə davamlılıq istiqamətində vaxtında tədbirlərin görülməsi imkanları əldə edildi.

Beləliklə, informasiya infrastrukturunun tətbiqi müəssisə və şirkətlərin idarə olunmasının yaxşılaşdırılması vasitəsi və texnologiyası oldu.

İnformasiya infrastrukturunun iqtisadiyyatda tətbiqi informasiyanı strateji resursa çevirir. Fərdi kompüterlərin geniş yayılması, lokal şəbəkələrin meydana gəlməsi, ümumdünya internet şəbəkəsindən istifadə informasiyanı məhsul və xidmətlərin istehsalının müəyyənləşdirilməsində bazis faktora çevirdi. Əvvəllər məhsuldarlıq istehsalın təşkilinin başlıca konsepsiyası kimi “necə istehsal etmək?” sualını cavablandırırdı. İnformasiya proseslərinin inkişafı və informasiya infrastrukturunun geniş tətbiqi məhsuldarlığın rəqiblərlə mübarizədə lazımı lakin kifayət etməyən faktor olduğunu sübut etdi. Artıq birinci plana məhsul və xidmətlərin istehlakçısı uğrunda mübarizə çıxdı. Beləliklə ənənəvi sual “nə istehsal etmək? İstehlakçı nə gözləyir?” sual ilə dəyişdirildi. Başqa sözlə təkcə nə istehsal etmək deyil, istehlakçı istəyinə uyğun məhsul istehsal edilməsi tələb olunur ki, istehsal prosesi səmərəli olsun. Lakin məhz informasiya infrastrukturunun tətbiqi bu məsələnin tam həllinə imkan verə bilər. Çünki qoyulmuş məsələnin həlli üçün istehsalçı müəssisə aşağıdakı məlumatları özündə əks etdirən iri həcmli informasiya massivlərini yaradaraq, təhlil etməlidir:

- materiallar haqda;
- texnologiyalar haqda;
- idarəetmə haqda;
- rəqiblər haqda;
- qanunçuluq sferasındakı dəyişikliklər haqqında;
- alıcı və sifarişçilər haqqında.

Əslində göstərilən informasiyaların toplanması müəssisə iqtisadiyyatının inkişafının strateji plan və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün baza rolunu oynayır. Çünki bu məlumatlar müəssisəyə istehsalın təşkili, məhsulun bazara çıxarılması və lazımı keyfiyyətinin təmini, bazar rəqabətinə davam gətirməsi, əldə olunan gəlirin düzgün bölüşdürülməsi, daimi sifarişçi və istehlakçıların əldə olunması və s. kömək edir.

İnformasiya infrastrukturunun tətbiqi müəssisələr arasında daimi əlaqələrin qurulmasına şərait yaradır. Digər tərəfdən informasiyanın həm müəyyənəddici, həm də strateji resurs kimi rola malik olması informasiya proseslərini müəssisələrin biznes prosesləri ilə birgə fəaliyyətinə zəmin yaradır.

Bu günkü şəraitdə istənilən müəssisənin iqtisadi inkişafı onun beynəlxalq əlaqələrinin mövcudluğu və əhatə dairəsinin genişliyindən də asılıdır. Müasir İKT dünyanın istənilən nöqtəsi ilə birbaşa əlaqə saxlamağa, lazımi məlumatları qısa müddətə və dəqiqliklə əldə etməyə imkan verir. Bu informasiya mübadilələri zamanı istifadə olunan informasiya yığımının və onun əldə olunması üçün çəkilən xərclər elə də böyük məbləğdə deyil. İKT-nın imkanlarından istifadə şirkət və müəssisələrə məhsul satışında ilkin nümunələrin çatdırılmadan təqdim olunmasına, sifarişçi və istehlakçı ilə əvvəlcədən razılaşmaların əldə olunmasına, müxtəlif müqavilələrin bağlanmasına və bu sövdələşmələrdə dəyişiklikləri yol xərci və əlavə xərclər olmadan həyata keçirilməsinə imkan verir.

Cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafı elə bir mərhələyə gəlib çatmışdır ki, iqtisadi əlaqələr müxtəlif müəssisələr deyil, ayrı-ayrı dövlətlər arasındakı əlaqələr səviyyəsinə çatmışdır. İndiki dövrdə müxtəlif ölkələrdə yerləşən iri kompaniya və müəssisələr bu əlaqələr olmadan öz fəaliyyətlərini effektiv şəkildə qura bilməzlər. Bu əlaqələrin inkişafı nəhəng transmilli şirkətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Lakin belə nəhənglərin meydana gəlməsi iqtisadi və hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunların və qaydaların yaradılması və tətbiqini tələb edir. Müəssisələr arasında belə beynəlxalq əlaqələrin formalaşması və transmilli şirkətlərin yaranmasına məhz İKT-nın fəaliyyətinin və tətbiqinin nəticəsi kimi baxmaq olar. Qeyd edək ki, bu cür münasibətlərin idarə olunmasının hüquqi əsaslarına riayət edilməsi və proseslərə nəzarət üçün Ümumdünya Ticarət Təşkilatı yaradılmış və fəaliyyət göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişafda xüsusi rolu olan dünya ticarət mərkəzləri (Nyu-York, London, Tokio və s. birjalar) də məhz informasiya infrastrukturunun imkanlarından yararlanmaqla müasir tələblərə uyğun fəaliyyət

göstərərək bütün yer kürəsində valyutaların, aksiyaların və məhsulların alış satışını təşkil edirlər.

İnformasiya infrastrukturundan istifadə yüksək iqtisadi inkişafa malik olan ölkələrin yaxınlaşmasına səbəb olur. Bu yaxınlaşmaya parlaq misal kimi parlamenti və vahid valyutası olan Avropa İttifaqını göstərmək olar. Beləliklə, İKT-nın tətbiqi iqtisadi inkişafı bərabər həm də ölkələr arasındakı sərhədləri aşaraq global iqtisadi məkan yaratmışdır. Bu məkan ümumdünya əhəmiyyətli iqtisadi nəhənglərin fəaliyyətinin qurucusu olmuşdur (Koka-Kola, HP və s.).

İnformasiya infrastrukturunun tətbiqi ilə yaranmış qloballaşma ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişafında, müəssisələrin iqtisadi durumunun təminində problemlərin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Belə ki, transmilli şirkət və kompaniyaların yaranması, onların güclü potensiala malik olması, eləcə də ən müasir texnologiyaların tətbiqində əldə etdikləri müvəffəqiyyətlər, ölkələr daxilində fəaliyyət göstərən daha kiçik həcmli müəssisələrin məhsul satışı bazarında rəqabətə dözümlülüyünün zəifləməsinə, tələbata uyğun məhsul kəmiyyətinin və keyfiyyətinin tam təmin oluna bilməməsinə gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də hər bir ölkə daxilində fəaliyyət göstərən müəssisənin daimi olaraq İKT-nın ən yeni, nailiyyətlərindən istifadə etməsi, gündən-günə modernləşdirmənin artım tempinin yüksəldilməsinə nail olmaq tələb olunur. Əslində dünyada baş verən bu proses bir tərəfdən yüksək iqtisadi inkişafa zəmin yaradırsa, digər tərəfdən daha zəif və rəqabətə davamlı olmayan müəssisələrin sıradan çıxmasını sürətləndirir. Lakin dünya ölkələrinin inkişaf səviyyəsini, xammal, işçi qüvvə, intellektual səviyyələrin müxtəlifliyini nəzərə alsaq bu tendensiya xoşagəlməz halların yaranmasına, dünya ölkələri arasında iqtisadi inkişaf baxımından təcizləşmənin güclənməsinə və bir çox dövlətlərin iqtisadi baxımdan digərlərindən tam asılılığına gətirib çıxara bilər. Məhz bu səbəbdən hazırki dövrdə iqtisadiyyatın qloballaşmasına qarşı bir çox ölkələrdə ciddi etirazlar mövcuddur.

İKT-larının, şəbəkə texnologiyalarının, internetin iqtisadiyyatda, əlaqə və münasibətlərin qurulmasında geniş tətbiqi, informasiyanın təqdim edilməsi,

istifadəsi və ötürülməsinin, eləcə də emalının dünya standartlarının yaranmasına və beləliklə də müəyyən mənada istehsalın idarə edilməsi və satışın təşkili proseslərinin, istehsalın elmi əsaslarla təşkilinin. Planların hazırlanması və proqnozların verilməsinin də dünya standartlarının yaranmasına səbəb olur. Belə standartlara beynəlxalq mühasibat uçotunun yaranması, ticarət və ödənişlərin beynəlxalq normalarını, bu proseslərin beynəlxalq hüquqi qayda və tələblərini aid etmək olar. Əgər bu standartlar və qaydalar mövcud olmazsa onda İKT-nın tətbiqi ilə aparılan proseslərdə hərc-mərclik hökm sürərdi.

Qloballaşma İKT-ları tərəfindən yaradılması ilə bərabər həm də öz “yaradıcısının” da təkmilləşməsinə, yeni üsul və vasitələrin prosesə cəlb edilməsinə tələb edir. Çünki məhz müasir tələbat və standartlara cavab verən texnologiyalardan istifadə dünya informasiya sisteminin problemsiz işləməsinə, lazımi məlumatların təhrif olunmadan, dəqiq, operativ və sürətlə əldə olunmasına şərait yarada bilər. Bu isə qeyd olunanlardan da məlum olur ki, iqtisadi inkişafın əsas müəyyənləşdiricilərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya infrastrukturunun iqtisadiyyata dərindən nüfuz etməsi iqtisadiyyatda yeni terminlərin və sahələrin də yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu terminlərə internet-iqtisadiyyat, rəqəmsal-iqtisadiyyat, yeni iqtisadiyyat, metakapitalizm və s. aid etmək olar. Əvvəldə qeyd olunduğu kimi İKT-nın iqtisadiyyata tətbiqi yeni sahələr olan informasiya iqtisadiyyatı, elektron-biznes, elektron-marketing, elektron idarəetmə kimi sahələrin yaranmasına, ənənəvi iqtisadi qanunların bir çoxunda yeni istiqamətlərin və prinsiplərin bərqərar olmasına, qaydalarda dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, İKT-nın və informasiya sistemlərinin müasir iqtisadiyyatda rolunu və perspektivlərini səciyyələndirmək üçün onun aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd edək:

1. *Dinamikada iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin məhsullarının keyfiyyət və məhsuldarlığının artması onların qiymətlərinin nisbətən düşməsi ilə xarakterizə edilir.*

Buna misal olaraq informasiya texnologiyaları sahəsini misal göstərmək olar. Bu sahədə Mur qanunu adlanan qanun hökmranlıq edir. Belə ki, informasiya texnologiyalarının əsası olan kompüterlərin məhsuldarlığı 10-100 dəfələrlə artdıqda kompüterlərin qiyməti həmin dövrdə bir neçə dəfə artır.

Kompüterlərin məhsuldarlığı MIPS (millions instructions per second-saniyədə milyon əməliyyat)-lə ölçülür. 1982-1995-ci illərdə MIPS 100-500 dəfə artıqda prosessorun qiyməti 30 dəfə artmışdır.

Adi iqtisadiyyatda qiymətlər tələbatın artırılması üçün aşağı salınır. Göstərilən misalda isə hesablama texnikası və onun komponentlərinə olan tələbatın böyük olmasına baxmayaraq qiymətlər aşağı düşür. Nəyə görə bununbaş verdiyini nəzərdən keçirək. Hesablama texnikasının məhsuldarlığı mikrosxemlərin xüsusiyyət və keyfiyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Buna görə də mikrosxemlərin yenilənməsi texnologiyası qiymətlərin özlərini qeyri-adi aparmasını izah etməyə imkan verir. Faktiki olaraq mikrosxemlərin işlənilib hazırlanmasında heç bir fasilə olmur. Yeni mikrosxema hazırlanıb qurtaran an daha yenisinin hazırlanması prosesinə başlanılır. Başqa sözlə artıq hazır olaraq satışa buraxılan mikrosxemin istehsal edilərək bazara çıxarıldığı an yeni nəsil mikrosxem hazırlanmağa başlayırlar və gələcək nəsil mikrosxemin hazırlanması üzərində iş gedir. Əgər proses bu cür təşkil edilməzsə, qısa bir müddətə onların rəqibləri satış bazar və ümumilikdə mikrosxem biznesini onların əlindən ala bilər. Eyni zamanda elmi-axtariş və konstruktor-sınaq işlərinə xərclər elə yüksək olur ki, istehsalçı yeni nəsil mikrosxem bazara çıxarılan qədər əvvəlki nəsildən olan mikrosxemdən daha çox sayda satmalıdır ki, xərcləri ödəyərək gəlir əldə edə bilsin. Məhz bu səbəbdən hər yeni nəsil mikrosxem buraxıldıqda yeni məhsulun qiyməti istehsalçı tərəfindən çox qaldırılmaz. Digər tərəfdən növbəti nəsil mikrosxemin ortaya çıxması həmin andan əvvəlki nəsil mikrosxemlərə olan tələbatı azaldır. Beləliklə köhnə texnika ucuzlaşır və yeni texnikanın qiymətini həddən artıq qaldırılmasına imkan verilmir. Nəticədə, alıcı demək olar ki, eyni məbləqədə pula daha məhsuldar texnika əldə etməklə qazanır. Qeyd edək ki, göstərilən bu misaldakı proses müasir iqtisadiyyatın bir çox sahələrində müşahidə edilir.

2. *Kompaniyaların dekapitalizasiyası baş verir: iri kompaniyalar parçalanıq sıx əlaqəli, amma kifayət qədər müstəqilliyə malik, çox da böyük olmayan, baş kompaniyaya işləyən, onun brendini və ticarət nişanını daşıyan tərəfdaş şirkətlərin konqlemeratına çevrilir.*

Baş idarə tərəfdaş şirkətlərdən hissələr, xidmətlər, materiallar alaraq son məhsulun yığılması və buraxılmasını həyata keçirir. Belə kompaniyalara misal olaraq amerikanın təyyarə istehsalı ilə məşğul olan BOİNG və almaniyanın erqonomik alət və cihazlar istehsal edən WUERTH kompaniyalarını göstərmək olar. Belə baş kompaniyaların ofislərində yalnız planlaşdırma və layihələndirmə ilə məşğul olurlar. Layihələrin yerinə yetirilməsi və məhsulun realizasiyası üçün bütün lazımı “material” əməliyyatları yerinə yetirən şirkətin xidmətlərindən istifadə edilir. Aydın məsələdir ki, bir-biri ilə sıx əlaqədə olan müxtəlif müəssisələrdə yerləşən belə biznesin idarə olunması müasir İKT-nın və onların fəaliyyət mühiti olan informasiya sistemlərinin tətbiqi olmadan mümkün deyil. Məhz İKT-nin tətbiqi ümumi istehsalat proqramına riayət etməyə, plan və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirməyə və baş verən çatışmamazlıqlar haqqında vaxtında məlumat əldə edərək onların aradan qaldırılmasına imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bu xüsusiyyət proqram məhsulları istehsalı ilə məşğul olan virtual kompaniyalara daha çox aid edilə bilər. Belə ki, proqramları hazırlayanlarla, proqram istifadəçiləri heç bir vaxt bir-birlərini görmədən formal olaraq eyni bir virtual kompaniyaların üzvü olurlar. Adətən proqram sifarişçiləri öz ölkə və regionlarında yerləşərək layihələrini hazırlayıb elektron poçtla istehsalçıya çatdırırlar. İstehsalçı isə layihəyə uyğun proqram məhsulunu hazırlayaraq sifarişçiyə çatdırır. Belə proseslərdə görülən işə görə ödəmələr elektron bank əməliyyatları ilə yerinə yetirilir. Göründüyü kimi bir iqtisadi prosesdə müxtəlif müəssisələr və şirkətlər, banklar iştirak edir. Əslində bunlar bir-biri ilə sıx əlaqəli olan və konqlementar şəkildə fəaliyyət göstərən virtual kompaniyalardır.

Qeyd edək ki, müasir iqtisadiyyatın İKT-nın tətbiqinin nəticəsində əmələ gələn bu xüsusiyyəti dünyanın müxtəlif regionlarında yerləşən kompaniyaların

birgə işləməsinə və ya eyni kompaniyaya daxil olan şirkətlərin müxtəlif coğrafi məkanda yerləşərək fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır.

3. İstehlakçılarla birbaşa əlaqələrin inkişafı və onların fərdi sifarişlərinə uyğun olaraq işin təşkili.

Nəzəri olaraq bu xüsusiyyət indiyədək mövcud olan iqtisadiyyata da xasdır. Belə ki, xüsusi sifarişlə orijinal paltar əldə etmək, ev tikdirmək və s. mümkün idi. Lakin bunu həmişə etmək mümkün deyildi. İstehsalçının əsas məqsədi istehlakçının fərdi maraqlarının ödənməsi deyil. istehsalın təşkili və inkişafı idi. İlk dəfə olaraq Yapon avtomobil istehsalçıları alıcılara alcaqları məhsulun rəngi, dizaynı və texniki parametrlərini özlərinin müəyyən etməsini təklif etmişlər. Bu məqsədlə onlar xüsusi informasiya sistemindən istifadə etmişdilər. Belə halda adətən təklif olunan məhsulun qiyməti elə də artmır, bəzən isə ümumiyyətlə artmır, ancaq məhsul satışının miqdarı və bazarda rəqabətə davamlılıq yüksəlir. Hal-hazırda bu prinsipdən dünyanın bir çox ölkələrində müxtəlif kompaniyalar tərəfindən geniş istifadə edilir.

3.3 İqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturu səmərəliliyinin yüksəldilməsi

Müstəqillik əldə olunduqdan sonra respublikamızda iqtisadi inkişafın təmin olunması, əhalinin rifah halının yüksəldilməsi məqsədilə müasir texnologiyaların və mütərəqqi üsulların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində aparılan islahatlar, istehsalın, məhsul satışının, əldə olunan gəlirlərdən istifadənin dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübələrindən istifadə etməklə məqsəduyğun şəkildə istifadəsi müvəffəqiyyətlərin əldə olunmasına səbəb oldu.

Respublikamızda mövcud karbohidrat ehtiyatlarından düzgün istifadə proqramlarının hazırlanması beynəlxalq əhəmiyyətli neft və qaz müqavilələrinin bağlanaraq həyata keçirilməsi iqtisadi inkişafın yüksək tempinin əsası oldu. Respublika rəhbərliyinin apardığı düzgün iqtisadi siyasət keçən əsrin 95-ci ilindən

sonra ölkəmizdə iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində gəlirlərin artmasını təmin etdi.

Neft və qaz sahələrindən əldə olunan gəlirlərin düzgün istifadəsi və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı həmin dövrdəki ölkə prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən texnologiyaların istehsalı və tətbiqi, aqrar sahənin yeni əsaslar üzərində inkişafını özündə əks etdirən mühüm əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsi və ardıcıl olaraq həyata keçirilməsində uzaqgörənlik göstərdi.

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafının təhlilindən aydın oldu ki, yalnız malik olduğumuz sərvətlərin xammal kimi xarici ölkələrə satışı ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olmasını təmin edə bilməz. Məhz buna görə də iqtisadi sahələr içərisində ölkə daxilində yeni texnologiyaların tətbiqi və ən müasir texniki vasitələrin istehsal sahələrinin yaradılması qarşıya məqsəd qoyuldu.

Hal-hazırda respublikamızda müasir kompüterlərin, müxtəlif telekommunikasiya vasitələrinin istehsalı müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bu isə özlüyündə ölkə daxilində İKT-nın tətbiqi və istifadəsi səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb oldu. Hal-hazırda respublikamız İKT-nın tətbiqi səviyyəsinə görə ən öndə olan ölkədir.

Respublikamızın xarici əlaqələrinin genişlənməsi, ölkəmizin dünya iqtisadi sisteminə daha dərinlən inteqrasiyası müasir texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın və idarəetmənin də yaradılması və bərqərar olması zərurətini doğurmuşdur. Bu sahədə irəliləmiş digər sahələrə nisbətən elə böyük olmasa da, əvvəlki illərlə müqayisədə müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Ölkəmizin coğrafi mövqeyi, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri ilə artan əlaqələri İKT-nın tətbiq sahələrinin hərtərəfli genişləndirilməsini və bu sahədə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini tələb edir.

İKT-nın ilk tətbiq sahəsi bütün dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan da müxtəlif tədqiqat işlərinin aparılması, bank və maliyyə sistemində ilk olaraq tətbiq edilməyə başladı. Ölkənin müharibə şəraitində olması, texniki təminatın zəifliyi, maliyyə vəsaitlərinin ilk müstəqillik illərində olmaması bu sahədə inkişaf üçün əlverişli olmayan şəraitin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Lakin 1993-cü ildən başlayaraq respublikamızın informasiya infrastrukturunu sahəsində müxtəlif aparıcı dövlətlərlə əlaqələrinin genişlənməsi, ölkə Prezidentinin İKT-nın və onun tətbiq sahələrini genişlənməsinə dair düzgün, vaxtılı sərəncam və qərarları öz müsbət nəticələrini verdi.

İnformasiya infrastrukturunun idarəetmə və hakimiyyətdə tətbiqi kimi respublikamızda tələbə qəbulunun test üsuluna keçilməsi, seçkilərin keçirilməsində şəbəkə texnologiyalarından istifadədə görmək olar. Son keçirilən seçkilərin təşkili informasiya infrastrukturundan geniş istifadəyə verilən əhəmiyyət artıq inkişaf etmiş dünya dövlətləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bu gün respublikamızda mobil telefon və İnternet istifadəçilərinin sayının gündən-günə yüksək tempə artması elektron hakimiyyət və idarəetmənin qurulması və bərqərar olması üçün gözəl zəmin yaradır.

Aydındır ki, elektron dövlət və hökumətin yaradılmasında ölkə əhalisinin informasiya infrastrukturundan istifadə səviyyəsi xüsusi rol oynayır. Son illərdə respublikamızda kompüter istifadəçilərinin sayı artmışdır. Hazırda hər 100 nəfər əhaliyə 7 kompüter düşür. Lakin ölkə ərazisində keçirilən müxtəlif proqramlar və güzəştli şərtlərlə kompüterlərin verilməsi bu rəqəmin yaxın zamanlarda daha yüksək olmasına şərait yaradır.

Son illərdə Respublika Prezidenti tərəfindən “elektron sənəd dövriyyəsi”, “elektron dövlət”, “elektron ticarət” haqqında verdiyi fərmanlar ölkəmizdə elektron idarəetmənin bərqərar olmasına və demokratik intellektual səviyyəsi yüksək cəmiyyətin qurulmasında mühüm addımdır.

Maliyyə, bank və kredit əməliyyatlarının aparılmasında artıq geniş şəkildə elektron variantdan istifadə edilir. Əmək haqqlarının, təqaüdlərin, müxtəlif yönümlü sosial yardımların plastik kartlarla ödənişi, müəssisə və təşkilatlar arasında, müəssisələrlə bank və bankların öz aralarındakı əməliyyatlar demək olar ki, bütövlüklə elektron variantda aparılır.

Əhalinin kommunal xərclərinin ödənilməsində də elektron ödəmələrdən istifadəyə başlanmışdır. Belə ki, 2009-cu ildə artıq Bakı şəhərində kommunal xərclərin ödənilməsində elektron variant sınaqdan çıxarılmış və nəticələr

gözləndiyindən də yaxşı alınmışdır. Deməli əhalinin şəbəkə texnologiyalarının və elektron ödəmələrin tətbiqinə inamı artmışdır. Bu isə insan şüurunun da müasir texnologiyalara sürətlə uyğunlaşması başlamışdır.

Hazırda respublikamızda bir çox dövlət idarələrində və dövlət strukturlarında elektron idarəetmənin tətbiqinə geniş yer verilir. Buna misal olaraq vergi bəyannamələrini doldurulması, gömrük deklarasiyalarını hazırlanması və bu sahələrdə vahid pəncərə sistemlərinin tətbiqi elektron idarəetmənin irəli sürdüyü tələblərə uyğundur.

Son zamanlar ayrı-ayrı dövlət və hökumət idarələri, nazirliklərin xüsusi portalları yaradılır, onların xüsusi saytlarında gördükləri işlər, yeni qanun və qaydalar haqqında geniş məlumat verilir. Eyni zamanda bu saytlarda gündəlik məlumatların verilməsi də məhz dövlət və hökumət idarələrinin işində şəffaflığın təmin olunmasına xidmət edir. lakin bəzi portallar və İnternet saytlar mövcud olsalar da onların iş prinsipi müasir tələblər səviyyəsində deyil.

2012-ci ildə respublikamızın özünün xüsusi rabitə peykinin olması istiqamətində aparılan işlər də əslində elektron idarəetmənin həyata keçirilməsinin mərhələli şəkildə yerinə yetirilməsinin bir hissəsidir.

Respublikamızın müxtəlif regionlarında İnternet mərkəzlərin yaradılması, ali və orta ixtisas məktəblərində, elmi müəssisələrdə, orta məktəblərdə İnternet şəbəkələrdən geniş istifadə və elektron kitabxanaların yaradılması da bu prosesin tərkib hissəsidir.

Elektron hakimiyyətin qurulmasının ilkin şərtlərindən biri ölkədə şəbəkə texnologiyalarından istifadə imkanlarının, mobil telefonlardan istifadənin səviyyəsinin yüksəkliyi nəzərdə tutulurdu. Bu gün respublikamızda istifadə olunan telefon şəbəkəsinin əksər hissəsi elektron qurğularla təmin olunub. Bu isə şəbəkə texnologiyalarının tətbiqinə münbit şərait yaradır. Bütün bunlarla bərabər sürətli İnternetin tətbiqi üçün geniş imkanlara malik simsiz telefonlardan istifadə də inkişaf edir. Yaxın zamanlara qədər İnternet istifadəçilərini sayının aşağı olmasının səbəblərindən biri kimi İnternet xidmətlərinin qiymətinin digər region ölkələri ilə müqayisədə bəhə olması göstərilirdi. lakin son zamanlarda respublikamızda

İnternet xidmətlərini qiyməti dəfələrlə aşağı salınmışdır. Aydınır ki, bu şəbəkə texnologiyalarından istifadənin artmasına və bu xidmətlərin coğrafi ərazi baxımından daha geniş yayılmasına şərait yaradır.

Elektron variantın tətbiqinin digər bir şərti texniki vasitələrlə təmin səviyyəsinin yüksəkliyidir. Artıq respublikada həm xarici istehsal, həm də ölkədaxili müəssisələrin istehsalı olan fərdi kompüterlərin sayı kifayət qədər artmışdır. Müxtəlif tədqiqatların aparılması, İKT-ları sahəsində gələcək proqramların əhalinin istək və təklifləri əsasında yaradılması üçün həm İnformasiya Texnologiyaları nazirliyində, həm də Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi kompüter mərkəzləri fəaliyyətə başlamışdır. Son illərdə respublikamızda korporativ şəbəkələrin tətbiqinə və yeni şəbəkə texnologiyalarına əsaslanan xüsusi virtual əlaqələrdən istifadəyə diqqət artırılmışdır.

Elektron idarəetmə və hakimiyyətin təşkili həm də informasiya texnologiyalarının mahiyyətinin bütün ölkə vətəndaşlarına çatdırılması, onun üstünlüklərinin təbliğini tələb edir. Hazırda respublikamızda ümumtəhsil məktəblərini ən aşağı siniflərdən bu texnologiyaların öyrənilməsinə başlanmışdır. Digər tərəfdən İKT sahəsi mütəxəssislərini hazırlanması üçün ölkə ali məktəblərində xüsusi ixtisas və fakültələr fəaliyyət göstərir. Artıq istehsalatda olan səriştəli mütəxəssislərdən digər işçilərin yenidən hazırlanması və müasir informasiya texnologiyaları ilə işləmə vərdişlərini öyrədilməsi dövlət idarə və müəssisələrində geniş vüsət almışdır.

Elektron varianta uyğun yeni dövlət və hökumətin qurulması konsepsiyasının müddəalarında nəzərdə tutduğu kimi dövlət və hökumətin yeni əsaslar üzərində fəaliyyətini təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət strukturlarının əlaqələndirilməsi və ümumi quruluşun dəyişikliklərə uyğun təşkili ən başlıca məsələlərdən biridir. Respublikamızda dövlət qulluğun son dövrlərdə seçmənin xüsusi qaydada xarici müşahidəçilərin iştirakı ilə aparılması və korrupsiyaya qarşı mübarizənin güclənməsi, bu sahəyə aid verilmiş fərmanlar, intellektual səviyyəli, gənc və daha bacarıqlıların idarələrə gəlməsinə şərait yaradır.

Nəticə

Nəticə olaraq belə bir qənaətə gəlinir ki, informasiya cəmiyyətinin üstünlük təşkil etdiyi hazırkı məqamda informasiya infrastrukturunu sürətli artım templəri ilə irəliləyir, iqtisadi idarəetmədə informasiya tələbatını qloballaşdırır. Burada sivilizasiyasının müasir inkişaf mərhələsində iqtisadi tənzimləmənin informasiya münasibətlərin yeni tipi formalaşır. Yeni iqtisadiyyat tipini ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqləndirən mühüm özəllik isə məhsulun maya dəyərindəki informasiya adlı xərc komponenti ilə təmsil olunmasındadır. İnformasiya infrastrukturunu işgüzar və hakimiyyət dairələrinin tərəfindən qərarlar qəbul olunması və ictimai rəy formalaşdırılarkən istifadə edilən resurs və ehtiyatdır.

Texniki vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsində informasiya resurslarının sürətli artımı iqtisadiyyatın bütün sektorlarında inqilabi dəyişikliklər gətirən edən yeni cəmiyyət sferası yaratmış, sivilizasiyanın hazırkı mərhələsində informasiyanın iqtisadi infrastruktur kimi rolu və əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunu müasir məqamda daha global xarakter alır, iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət sahəsində insanların şüurunda dəyişikliklər edir. Yeni postindustrial cəmiyyət tipinin iqtisadi tənzimləmədə informasiya cəmiyyətinin təşəkkülü və təkamülünə zəmin yaradır. İqtisadi tənzimləmədə informasiya infrastrukturunu bazarın iqtisadi sistemini tənəzzülə uğradaraq yeni iqtisadi münasibətləri formalaşdırır.

İnformasiya mübadiləsi və reallaşması informasiyanın özündən belə üstünlük qazanır, texnoloji irəliləyiş konkretləşir, yerini informasiya və informasiya iqtisadiyyatına verir. Bu reallıq isə onu əsaslandırır ki, yeni cəmiyyət paradigmasının özəyini iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunu təşkil edir. Məhz buna görə də, sosial-iqtisadi nöqteyi nəzərdən, informasiya cəmiyyətini xarakterizə edən informasiya iqtisadiyyatına biliklərə, intellektual əməyə, yüksək və innovativ texnologiyalara əsaslanan insan kapitalı iqtisadiyyatı kimi də tərif verilməlidir.

Artıq respublikada həm xarici istehsal, həm də ölkədaxili müəssisələrin istehsalı olan fərdi kompüterlərin sayı kifayət qədər artmışdır. Müxtəlif tədqiqatların aparılması, İKT-ları sahəsində gələcək proqramların əhalinin istək və təklifləri əsasında yaradılması üçün həm İnformasiya Texnologiyaları nazirliyində, həm də Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi kompüter mərkəzləri fəaliyyətə başlamışdır. Son illərdə respublikamızda korporativ şəbəkələrin tətbiqinə və yeni şəbəkə texnologiyalarına əsaslanan xüsusi virtual əlaqələrdən istifadəyə diqqət artırılmışdır.

Elektron idarəetmə və hakimiyyətin təşkili həm də informasiya texnologiyalarının mahiyyətinin bütün ölkə vətəndaşlarına çatdırılması, onun üstünlüklərinin təbliğini tələb edir. Hazırda respublikamızda ümumtəhsil məktəblərini ən aşağı siniflərdən bu texnologiyaların öyrənilməsinə başlanmışdır. Digər tərəfdən informasiya texnologiyası sahəsi mütəxəssislərini hazırlanması üçün ölkə ali məktəblərində xüsusi ixtisas və fakültələr fəaliyyət göstərir. Artıq istehsalatda olan səriştəli mütəxəssislərdən digər işçilərin yenidən hazırlanması və müasir informasiya texnologiyaları ilə işləmə vərdişlərini öyrədilməsi dövlət idarə və müəssisələrində geniş vüsət almışdır.

Yeni elektron hökumətin qurulması konsepsiyasının müddəalarında nəzərdə tutulduğu kimi dövlət və hökumətin yeni əsaslar üzərində fəaliyyətini təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət strukturlarının əlaqələndirilməsi və ümumi quruluşun dəyişikliklərə uyğun təşkili ən başlıca məsələlərdən biridir. Respublikamızda dövlət qulluğun son dövrlərdə seçmənin xüsusi qaydada xarici müşahidəçilərin iştirakı ilə aparılması və korrupsiyaya qarşı mübarizənin güclənməsi, bu sahəyə aid intellektual səviyyəli, gənc və daha bacarıqlıların idarələrə gəlməsinə şərait yaradır. Belə halda artıq yeni dövrün tələbi olan dövlət və hakimiyyət orqanlarının təşkili üçün münbit şərait yaranır.

Elektron hakimiyyət və tənzimləmənin təşkili və bütün pillələrdə olan dövlət strukturlarında fəaliyyətinin təminində elektron sənədlərin, informasiya məhsullarının və xidmətlərinin hüquqi əsaslarının yaradılaraq tətbiqi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Son illər respublikamızın müxtəlif xarici ölkələrin məşhur

informasiya məhsulları istehsalçıları ilə sıx əlaqələri bu məsələnin həlli istiqamətində atılan mühüm addımlardır. Belə əlaqələrə Microsoft ilə olan 2008-ci ildəki əlaqələri, eləcə də HP və NEC şirkətləri ilə qurulmuş əlaqələri misal göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə informasiya infrastrukturun qurulması və elektron xidmətlərdən istifadənin diapazonu günü-gündən genişlənir. Əhaliyə yeni, daha müasir texnoloji yeniliklər təklif edilir. Bu isə sübut edir ki, iqtisadi cəhətdən sabit duruma malik respublikamız iqtisadi tənzimləmənin informasiya infrastrukturunun yaradılmasında ən müasir, demokratik, şəffaf dövlət idarəetməsinə və hakimiyyətə malik olacaq.

Bəşəriyyətin inkişaf xüsusiyyətləri və istiqamətləri tarixən həmişə texnoloji yeniliklərlə bağlı olub. Müasir dövrün inkişaf xüsusiyyətləri də bilavasitə informasiya infrastrukturunun imkanlarına əsaslanır. Qətiyyətlə demək olar ki, bəşəriyyətin gələcək inkişafı da iqtisadi idarəetmənin informasiya infrastrukturunun nailiyyətləri ilə bağlı olacaqdır. BMT tərəfindən minilliyin ideologiyası elan olunan İnformasiya cəmiyyətinin əsasını da məhz informasiya texnologiyaları təşkil edir. Bu baxımdan, hesab etmək olar ki, iqtisadi tənzimləmənin gələcək inkişaf tendensiyaları da informasiya infrastrukturunun inkişaf sürəti və istiqamətləri ilə bilavasitə bağlı olacaqdır və onun səmərəli inkişaf etdirilməsi cəmiyyətin daha yaxşı formalaşmasına mühüm töhvə verəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə.M., Əlizadə M.N., Seyidzadə E.V., Salmanova M.Ə. İnformatika və kompüterləşmənin əsasları Bakı, 2006, 880 s. s.
2. Abbasov Ə.M., Bayramov Z.Z., Quliyev H.X. İqtisadi informasiyanın işlənməsinin kompüter texnologiyası .Bakı,2002
3. Kərimov S.Q., Nəbibullayev S.B., İbrahimzadə. T.İ.İnformatika. Bakı, 2008,421 s.
4. Rüstəmov Ə.M. İnformatika.Bakı,2002
5. Алгулиев Р.М, Алиев Г.М.. Модели электронной коммерции, Баку, 2002
6. Дрожжинов В.И., “Совершенствование управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт”, Москва, 2002
7. Исаев г. Н. Информационные системы в экономике. Издательство «Омега-Л», Москва, 2006.
8. Информатика для экономистов. Под общей ред. д.э.н., проф. В.М.Матюшка. Москва, ИНФРА-М, 2006. – 880 с.
9. Маркетинг в АПК.Москва, Колос, 1997, s. 121, 240 s.
10. Мельников В.П., Клейменов С.А., Информационная безопасность и защита информации. Москва, 2006, 336 с.
11. Основы современных компьютерных технологий. Под ред. Хомоненко А. Д. Корона – практикум., СПб, 1998.
12. 14.Кравченко Т.К., Пресняков В.Ф. Инфокоммуникационные технологии управления предприятием. Моска, “Учебники ВШЭ”,2003.
13. Экономическая информатика. Введение в экономический анализ информационных систем. Москва, ИНФРА-М, 2005. – 958 с.
14. Экономическая информатика/Под ред. П.В.Конюховского, Д.Н. Колесова. СПб.: Питер, 2000.
15. Экономическая информатика. Под ред. В. В. Евдокимова. СПб. 2002.
16. Richard Heeks, "Reinventing Government in the Information Age", Routledge, NY, USA, 2001

17. E-Government Tutorial, [URL: http://www.ezynes.com](http://www.ezynes.com)
18. Government Online: an international perspective, 2002 annual global report, Taylor Nelson Sofres.
19. Serving Canadians in a Digital World, www.gol-ged.gc.ca/common/
20. www.economy.gov.az
21. www.president.az
22. www.maliyye.gov.az
23. www.meclis.gov.az
24. www.mincom.gov.az
25. www.sinam.az
26. www.science.gov.az
27. www.future.az